

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В
ІГРАХ З ПРИРОДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти

Сауляк Діани Русланівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат біологічних наук, доцент

Чайковська Ганна Богданівна

РЕЦЕНЗЕНТ:

Директор Тернопільського закладу
дошкільної освіти № 26

Тернопільської міської ради

Баб'юк Наталія Омелянівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1. Сенсорний розвиток дітей як психолого-педагогічна проблема.....	8
1.2. Вікові та індивідуальні особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку	15
1.3. Шляхи і засоби сенсорного розвитку дітей в умовах закладу дошкільної освіти	20
 РОЗДІЛ ІІ. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРАХ З ПРИРОДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ	30
2.1. Педагогічні умови сенсорного розвитку старших дошкільників в іграх з природними матеріалами.....	30
2.2. Організація експериментальної роботи та методика формувального експерименту.....	46
2.3. Діагностика рівня сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку.....	66
 ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Сенсорний розвиток є однією з провідних складових цілісного розвитку дитини дошкільного віку, адже саме через органи чуття дитина пізнає навколишній світ, формує первинні уявлення про властивості предметів, явищ, простору та часу. Сенсорне сприймання закладає основу подальшого розвитку когнітивних процесів, мовлення, мислення, а також сприяє формуванню готовності дитини до навчання у школі.

Актуальність дослідження зумовлена орієнтацією сучасної дошкільної освіти на розвиток кожної дитини відповідно до її індивідуальних особливостей, потреб і потенціалу. Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція, 2021 р.) визначає сенсорний розвиток як одну з провідних змістових ліній освітньої лінії «Особистість дитини», що передбачає здатність дитини розрізняти колір, форму, величину, структуру, розташування предметів у просторі та користуватися органами чуттів для пізнання довкілля. Зміст цієї лінії включає розвиток чуттєвого досвіду, уточнення і збагачення сенсорних еталонів, здатність до порівняння, аналізу, класифікації та узагальнення на основі сенсорної інформації.

Серед ефективних засобів сенсорного розвитку значне місце належить іграм з природними матеріалами, які відзначаються високим розвивальним потенціалом. Матеріали природного походження (камінці, пісок, жолуді, листя, гілочки, насіння тощо) приваблюють дітей своєю різноманітністю форм, кольорів, текстур, запахів і температурних відчуттів. Ігри з ними сприяють розвитку зорового, тактильного, слухового і нюхового сприймання, активізують мовлення, пізнавальні процеси та фантазію, сприяють екологічному вихованню та формуванню естетичного ставлення до природи.

Проблема сенсорного розвитку дітей дошкільного віку активно розроблялася в науково-педагогічній і психологічній літературі. Сутність, значення та закономірності сенсорного розвитку дітей різного віку досліджували О. Кононко, Т. Поніманська, Л. Павлова, Н. Гавриш, Н. Лисенко, О. Крутій, І. Богініч, А. Богуш, І. Бех, Г. Гелій, які

підкреслювали, що сенсорне виховання є основою формування пізнавальної сфери та особистісного розвитку дитини.

Зарубіжний досвід дослідження сенсорного розвитку представлений працями М. Монтесорі, яка розробила систему сенсорного матеріалу для самостійного використання дітьми, спрямовану на розвиток зору, слуху, дотику, смаку, нюху та просторової орієнтації. Також слід відзначити внесок Ж. Піаже, який розглядав сенсомоторну стадію розвитку інтелекту як ключову у становленні пізнавальної діяльності дитини.

Попри значний науковий інтерес до теми, питання використання саме ігор з природними матеріалами як цілеспрямованого засобу сенсорного розвитку не дістало належної розробки у вітчизняній педагогіці. У багатьох закладах дошкільної освіти ці ігри використовуються фрагментарно, без системного підходу, що знижує ефективність сенсорного розвитку дітей та не дає змоги повністю реалізувати потенціал природного середовища в освітньому процесі.

Таким чином, актуальність обраної теми обумовлюється як соціальним запитом на оновлення сенсорної освіти дошкільників, так і потребою наукового обґрунтування методики ігрової діяльності з природними матеріалами в умовах сучасного дошкільного закладу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності з використанням природних матеріалів.

Для досягнення поставленої мети, визначено наступні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми сенсорного розвитку дітей дошкільного віку.
2. Визначити вікові та індивідуальні особливості сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку.
3. З'ясувати роль ігор як засобу сенсорного розвитку дошкільників.

4. Обґрунтувати педагогічні умови сенсорного розвитку дітей у процесі ігор з природними матеріалами.

5. Розробити та апробувати методику реалізації сенсорного розвитку в ігровій діяльності з використанням природних матеріалів.

6. Провести діагностику рівня сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку до та після формувального експерименту та здійснити аналіз результатів експериментальної роботи.

Об'єкт дослідження – сенсорний розвиток дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку в іграх з природними матеріалами.

Для досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких завдань було використано сукупність взаємопов'язаних методів наукового пізнання.

Теоретичні методи охоплювали:

- аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, програмно-нормативних документів (зокрема Базового компонента дошкільної освіти) з метою розкриття сутності сенсорного розвитку дітей та визначення сучасних вимог до його реалізації;

- порівняння та систематизація поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо підходів до сенсорного виховання;

- узагальнення, синтез, індуктивно-дедуктивні міркування для логічного структурування теоретичного матеріалу й формування висновків;

- конкретизація для застосування теоретичних положень до специфіки сенсорного розвитку в контексті ігор з природними матеріалами.

Емпіричні методи передбачали:

- педагогічний експеримент, що включав констатувальний і формувальний етапи, у ході яких перевірялась ефективність впроваджених педагогічних умов;

- спостереження за дітьми, яке дало змогу виявити рівень сформованості сенсорних умінь і навичок у процесі ігрової діяльності з природними матеріалами;

- бесіди та анкетування вихователів і батьків, які дозволили зібрати інформацію про практичний досвід, труднощі та потенціал сенсорного розвитку в ЗДО;
- узагальнення педагогічного досвіду для визначення ефективних прийомів сенсорного виховання у природному контексті;
- методи математичної обробки результатів для здійснення кількісного й якісного аналізу отриманих експериментальних даних та обґрунтування достовірності результатів дослідження.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в систематизації, узагальненні та поглибленому аналізі науково-педагогічних джерел, що стосуються сенсорного розвитку дітей дошкільного віку, зокрема через залучення природних матеріалів у процесі ігрової діяльності. Уточнено педагогічні умови ефективного використання засобів природи для сенсорного збагачення чуттєвого досвіду дитини, що може слугувати науковим підґрунтям для подальших досліджень у галузі дошкільної педагогіки.

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості застосування її результатів у професійній діяльності вихователів закладів дошкільної освіти. Матеріали дослідження можуть бути використані при плануванні сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку, розробці змісту занять, створенні розвивального предметно-ігрового середовища, а також у підготовці методичних рекомендацій з організації ігор із природними матеріалами.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох основних розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 56 найменувань. Загальний обсяг дослідження становить 81 сторінка.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сенсорний розвиток дітей як психолого-педагогічна проблема

На сучасному етапі реформування дошкільної освіти в Україні спостерігається активне оновлення підходів у педагогічній теорії та практиці. Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті та положень Базового компонента дошкільної освіти, особливого значення набуває формування особистості дитини, її здатності засвоювати багатство культурного і соціального досвіду людства та застосовувати набуті знання, уміння і навички у пізнавальній, творчій та самостійній діяльності.

Науковці підкреслюють, що одним із ключових напрямів виховання в дошкільному віці є сенсорний розвиток, оскільки саме він відіграє важливу роль у подальшій соціалізації та навчанні дитини [48]. Саме в дошкільні роки органи чуттів розвиваються особливо активно, що створює сприятливі умови для формування повноцінного й різнобічного уявлення про довкілля.

Серед відомих зарубіжних фахівців у сфері дошкільної педагогіки, які приділяли значну увагу сенсорному вихованню, можна назвати таких дослідників, як Овід Декролі, Марія Монтессорі та Фрідріх Фребель. В Україні цю проблему досліджували, зокрема, С. Русова, В. Сухомлинський, О. Калинюк, які підкреслювали, що сенсорне виховання є невід'ємною частиною цілісного розвитку дитини, що забезпечує основу для сприймання світу.

Фахівці наголошують, що сенсорний розвиток є важливою передумовою інтелектуального розвитку дитини. Саме здатність дитини точно сприймати властивості предметів і керуватися цими знаннями у різних життєвих ситуаціях формує основу успішного навчання. Без належного сенсорного досвіду неможливе повноцінне пізнання, оволодіння практичними діями, а також розвиток логічного мислення [11].

Згідно з висновками психологів і педагогів, ранній і дошкільний вік є

найбільш чутливим періодом формування сенсорних умінь. У цей час діти активно пізнають довкілля через органи чуттів, і саме через них формуються перші уявлення про предмети, явища і зв'язки між ними. Тож рівень сенсорної зрілості дитини у значній мірі визначає ефективність її подальшого розвитку [25].

Сенсорний розвиток розглядається М. Кривоніс та О. Дроботій [27] як процес формування у дитини здатності сприймати зовнішні властивості предметів і формувати про них цілісні уявлення. Як зазначають вчені, цей процес пов'язаний з поступовим опануванням дитиною системи сенсорних еталонів, засвоєння яких потребує тривалого часу та належної організації.

У процесі пізнання навколишнього світу дитина активно знайомиться з різноманітними кольорами, формами, звуками, запахами та іншими чуттєвими характеристиками об'єктів. Навколо малюка природа з усім її багатством відчуттів: від барвистих пейзажів до різноманітних звуків і ароматів. Проте, як зазначає Ю. Малікова [32], якщо цей процес відбувається стихійно, без цілеспрямованого впливу з боку дорослих, сформовані уявлення можуть бути поверховими, фрагментарними та малоефективними

Згідно з підходом Н. Грами, сенсорне становлення є необхідною умовою для опанування будь-якого виду діяльності. Його значення не зменшується з віком, а, навпаки, воно має неабияке значення не лише в ранньому дитинстві, а й у дорослому житті. Сенсорний розвиток відбувається завдяки узгодженій роботі аналізаторів, що забезпечують людині багатогранний зв'язок з навколишнім середовищем і підвищують її життєву активність [13].

За словами дослідниці Г. Молодецької, сенсорне сприймання виступає підґрунтям для подальшого інтелектуального розвитку. Воно прискорює процес узагальнення нового чуттєвого досвіду, допомагає ефективно поєднувати його з уже наявними знаннями й навичками. Чим більш розвинена сенсорна сфера дитини, тим ширшим є її пізнавальний обрій. У такої дитини спостерігається вища здатність до пошуку, аналізу, класифікації

та осмислення інформації про себе і світ [35].

На думку К. Руденко, сенсорний розвиток є складним психофізіологічним процесом, який ґрунтується на систематичному накопиченні чуттєвих вражень про властивості предметів, явищ природи та взаємозв'язки між ними [45].

У психологічній та педагогічній науці сенсорний розвиток завжди був важливою складовою формування особистості дитини. Ще Я. А. Коменський наголошував на значенні чуттєвого досвіду в процесі навчання, сформулювавши своє відоме «золоте правило». Його суть полягає в тому, що пізнання світу слід починати не з теоретичних пояснень, а з безпосереднього спостереження, адже саме чуття є початковим джерелом знань. Він підкреслював, що чим міцніше знання ґрунтуються на органах чуття, тим вони достовірніші; а наочність у сприйманні сприяє кращому закріпленню знань [9].

Серед європейських педагогів чимало тих, хто акцентував увагу на важливості сенсорного розвитку в дитячому віці. Зокрема, Жан-Жак Руссо, Йоганн Песталоцці, Фрідріх Фребель та Марія Монтессорі у своїх працях доводили, що саме завдяки розвитку відчуттів дитина формує уявлення про навколишній світ. Науковці називав відчуття першоосновою для пізнання, адже малюк звертає увагу на те, що викликає реакцію в його органах чуття. Важливо не обмежувати природну цікавість дитини, а допомогти їй усвідомити зв'язок між відчуттями та предметами. Саме через чуття відбувається перше знайомство з природним середовищем.

Педагогічна концепція Марії Монтессорі й до сьогодні зберігає свою актуальність у сфері дошкільної освіти, зокрема у напрямі сенсорного виховання дітей. Її система, побудована на повазі до особистості дитини, визнанні її унікального темпу розвитку та важливості самостійної діяльності, широко застосовується у практиці сучасних закладів дошкільної освіти. Особливу увагу в методиці М. Монтессорі приділено створенню спеціально організованого освітнього середовища, яке стимулює природний сенсорний

розвиток дитини, сприяє формуванню її чуттєвого досвіду, навичок самоспостереження, концентрації та пізнавальної активності. Вона доводила, що через свободу вибору, роботу з дидактичним матеріалом та самостійне відкриття світу, дитина розвиває не лише органи чуття, а й мислення, уяву та здатність до самореалізації. Саме тому ідеї М. Монтессорі продовжують надихати сучасних педагогів та успішно впроваджуються в освітній процес багатьох країн світу, включно з Україною [10].

Своє схвальне ставлення до методичних засад Монтессорі висловлювала і видатна українська педагогиня Софія Русова. Вона вважала, що розвиток органів чуття є початковою сходинкою до формування самостійного мислення. На її думку, саме через чуттєве сприймання діти знайомляться з об'єктами довкілля, а добре розвинені відчуття сприяють зростанню інтересу, активності й спостережливості. Русова підкреслювала, що лише за умови повноцінного функціонування сенсорної системи можливо сформувати правдиві уявлення, адже саме точні відчуття лежать в основі справжнього сприймання [20, с. 178].

Сучасні українські науковці, зокрема М. Кривоніс та О. Дроботій, застерігають від штучного нав'язування сенсорного досвіду. Вони переконані, що дитина повинна природно залучатися до чуттєвого пізнання світу в процесі організованої діяльності. Результати досліджень у цій сфері свідчать, що правильно спланована діяльність дозволяє ефективно розвивати чуттєвий досвід. Саме тому вкрай важливо своєчасно і грамотно організовувати умови для розвитку сприймання та відчуттів у дошкільному віці [27].

Відомий нейрохірург і дослідник розвитку дитини Глен Доман дійшов висновку, що активне функціонування мозку є основною умовою її зростання та вдосконалення. Він виокремлює три ключові сенсорні здатності, що мають велике значення у процесі пізнання:

- *зорова чутливість*, яка забезпечує можливість читання та інтерпретації символічної візуальної мови, що ґрунтується на умовних знаках

і письмі;

- *слухове сприймання*, завдяки якому людина здатна розуміти звуки мовлення як частину умовної символічної системи.

- *тактильна чутливість*, яка дозволяє ідентифікувати властивості об'єктів без залучення зору, нюху чи смакових аналізаторів.

У наукових психологічних дослідженнях [19] процес опанування сенсорних еталонів (стійких уявлень про зовнішні характеристики предметів) розглядається як поетапний розвиток, що включає кілька фаз:

- період передеталонного сприймання (від народження до 3 років). На цьому етапі дитина реагує на окремі характеристики предметів, які мають безпосереднє значення для її взаємодії з ними;

- період предметних еталонів (до 5-річного віку). Дитина поступово співвідносить образи предметних якостей з конкретними об'єктами.

- період узагальнення та формування еталонних уявлень (після 5 років). Дитина здатна співвідносити властивості об'єктів із соціально узгодженими сенсорними еталонами (колір, форма, розмір тощо).

Опануванню сенсорних еталонів передують формування так званих «передеталонів» – первинних уявлень, що виникають унаслідок предметно-практичної діяльності дитини, зіставлення та порівняння властивостей різних об'єктів. Уже на першому році життя малюк починає виділяти просторові характеристики предметів, фіксуючи їх у вигляді сенсомоторних передеталонів, спочатку на основі реальних, а згодом на основі уявних компонентів власної рухової активності.

У віці від двох до трьох років діти починають цілеспрямовано здійснювати предметну діяльність, що передбачає формування здатності зіставляти властивості предметів. Після трирічного віку відбувається активне включення дитини у практичну діяльність, у процесі якої сенсорне сприймання поступово набуває узагальненого характеру. Саме взаємодія з різними матеріалами та об'єктами є провідним чинником розвитку чуттєвого досвіду, що сприяє засвоєнню сенсорних еталонів і переходу від

безпосереднього сприймання до елементів наочно-образного мислення [19].

На переконання Н. Грами, сенсорне виховання та розвиток, який спрямований на формування повноцінного сприйняття дійсності, є ключовим етапом у процесі пізнання дитиною навколишнього світу. Першою сходинкою цього процесу виступає саме чуттєвий досвід. Рівень сенсорного розвитку дитини визначає ефективність її інтелектуального, фізичного та естетичного становлення, оскільки важливим є те, наскільки повноцінно малюк чує, бачить і відчуває навколишнє середовище [14, с. 12].

Кожен віковий період характеризується своєю чутливістю до певних зовнішніх впливів, тому в різні етапи розвитку створюються сприятливі умови для нервово-психічного становлення дитини та її гармонійного виховання. У наймолодшому віці вирішальне значення має саме сенсорний досвід, адже в період дошкільного дитинства ознайомлення з ознаками і якостями предметів набуває особливої ваги.

Як вважає І. Барбашова, належний сенсорний розвиток є необхідною умовою ефективного засвоєння практичних умінь. Доведено, що основа багатьох здібностей людини має сенсорний характер. Наприклад, художники, архітектори чи конструктори потребують чіткого сприйняття форм, їх просторових характеристик, розмірів тощо. Для музикантів, лікарів чи механіків надзвичайно важливими є точність слухового сприйняття, розпізнавання звуків за їх тривалістю, висотою, тембром і гучністю. Такі навички лежать в основі професійної діяльності: створення чи виконання музики, встановлення діагнозу, визначення технічних несправностей [5].

Пізнання реальності розпочинається саме із сенсорного сприймання предметів і явищ. Всі наступні когнітивні процеси (пам'ять, мислення, уява) формуються на базі образів, отриманих у процесі чуттєвого досвіду. І. Дичківська наголошує, що без сформованого сприйняття неможливий повноцінний інтелектуальний розвиток. Ефективне сенсорне виховання в дошкільному віці відбувається завдяки організованим педагогічним впливам, спрямованим на розвиток відповідних здібностей, що є підґрунтям

загального розвитку особистості [17].

На думку Ю. Малікової, для дітей віком від 3 до 7 років найбільш результативною формою сенсорного розвитку є включення сенсорних завдань у процес художньої та конструктивної діяльності, малювання, ліплення, створення різних конструкцій. Така діяльність сприяє розвитку зорового, слухового, дотикового й кінестетичного сприйняття, яке має велике значення для активізації пізнавальних процесів дошкільника [32].

У педагогічній науці сенсорне виховання трактується як цілісна система дидактичних впливів, метою яких є розвиток здатності дитини до чуттєвого пізнання та вдосконалення її відчуттів і сприйняття навколишнього світу [34].

Основним завданням сенсорного виховання є розвиток сенсорних здібностей у дітей, що реалізується в процесі формування сприймання. Цей процес включає опанування дитиною певних способів дослідження об'єктів (перцептивних дій) та засвоєння так званих сенсорних еталонів, узагальнених уявлень про різні характеристики предметів.

О. Свійонтик [47] визначає основні напрями сенсорного виховання дошкільників як формування навичок перцептивного аналізу, закріплення в свідомості дітей узагальнених еталонів щодо властивостей та відносин між предметами, розвиток умінь самостійно застосовувати набуті дії та еталони в пізнавальній та практичній активності.

Науковці виокремлюють три ключові етапи формування сенсорних здібностей:

- створення системи сенсорних еталонів і формування стійких уявлень про колір, форму, просторові співвідношення;
- засвоєння способів дослідження предметів, зокрема умінь визначати форму, розмір і колір через окомірні дії;
- розвиток здатності до аналітичного сприймання, що проявляється у вмінні розрізняти комбінації кольорів, структуру об'єктів, їхні вимірювані характеристики [15].

Як зазначають дослідники, сенсорний розвиток дитини має прямий вплив на її успішність у подальшій діяльності. Наскільки дитина здатна точно сприймати навколишній світ, настільки ефективно вона оперує отриманою інформацією у практичних ситуаціях [25].

Психологічна наука трактує сенсорний розвиток як базу для пізнавального процесу та перший щабель накопичення життєвого досвіду. Вчасне формування сенсорних функцій дозволяє дитині краще орієнтуватися в середовищі, швидше адаптуватися до змін та емоційно сприймати красу й гармонію навколо [47].

Т. Андрєєва підкреслює, що сенсорні відчуття – це основа уявлень про властивості об'єктів. Так, зорове сприймання забезпечує розрізнення предметів за кольором, контуром, розміром; тактильне дозволяє диференціювати фактуру (гладке/шорстке, м'яке/тверде), розпізнавати форму дотиком, оцінювати температуру, вагу та інші фізичні властивості [2].

Згідно з позицією В. Барбашової [5], сенсорне виховання є незамінною складовою гармонійного розвитку дитини, отже вимагає чітко спланованих педагогічних дій, системного методичного забезпечення та практичної реалізації.

Отже, сенсорний розвиток дітей дошкільного віку є важливою психолого-педагогічною проблемою, оскільки є основою для формування повноцінного сприймання, пізнання навколишнього світу та подальшого розумового розвитку. У науковій літературі сенсорний розвиток розглядається як цілісний процес формування органів чуття, сенсорних еталонів та узагальнених уявлень про властивості об'єктів.

1.2. Вікові та індивідуальні особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку

Сенсорний розвиток є невід'ємною складовою гармонійного виховання дитини, оскільки він пов'язаний із формуванням і вдосконаленням діяльності

органів чуттів і процесів сприймання. Необхідність сенсорного виховання зумовлена провідною роллю чуттєвого пізнання в становленні особистості.

Результати наукових досліджень свідчать, що здатність до диференційованого чуттєвого сприймання формується переважно до 8–9 років [47, с. 81]. Отже, період раннього дитинства та дошкільного віку є сензитивним для опанування сенсорних еталонів та активного формування чуттєвого досвіду.

Проблематика сенсорного виховання у ранньому віці належить до числа складних і суперечливих, адже цей вік є водночас особливим, унікальним і надзвичайно важливим для подальшого розвитку дитини. Питаннями розвитку сенсорної сфери дітей, змісту та організації сенсорної діяльності за її основними напрямками займалися багато вітчизняних учених, серед яких Л. Венгер, В. Зінченко, Є. Ігнат'єв, В. Мухіна, Є. Тихеева, О. Усова, Є. Фльоріна, Т. Фонарьов та інші.

Як наголошує О. Свйонтик, на кожному віковому етапі дитина особливо чутлива до окремих впливів, що зумовлює своєрідну сензитивність кожного періоду. Це створює оптимальні умови для її нервово-психічного дозрівання й гармонійного виховання. Чим молодша дитина, тим важливішу роль у її житті відіграє чуттєвий досвід [48].

У дошкільному віці дитина проходить через важливий етап якісних змін у своєму психічному розвитку. На початку цього періоду в неї вже наявні базові пізнавальні функції: відчуття, мимовільна увага, активне мовлення, предметне сприймання. У ході взаємодії з об'єктами навколишнього середовища малюк поступово накопичує власний досвід, розширює словниковий запас і починає краще розуміти мовлення дорослих. Саме завдяки цим напрацюванням дитина активно включається в процес пізнання навколишнього світу, в якому центральну роль відіграє розвиток сприймання [19, с. 82].

Пізнавальна діяльність бере початок саме зі сприймання реальності, тобто з чуттєвого відображення предметів і явищ. Інші розумові процеси,

такі як пам'ять, уява, мислення базуються на образах, що виникають у процесі сприйняття, і є результатом їхньої обробки. Тому повноцінний інтелектуальний розвиток неможливий без належно сформованої здатності до сприймання [35].

Для дітей віком від 3 до 7 років найефективнішим підходом до організації сенсорного виховання є впровадження сенсорних вправ у структуру продуктивної діяльності – малювання, ліплення, створення конструкцій. Такі види активності сприяють розвитку зорового, слухового, дотикового та кінестетичного сприйняття, що є основою формування пізнавальних здібностей [37]. Сенсорні процеси забезпечують первинне відображення зовнішнього світу. Відчуття виникають у відповідь на вплив окремих властивостей об'єктів, таких як запах, смак, колір, звук чи рух. Саме вони формують початковий досвід взаємодії з довкіллям і слугують фундаментом для подальшого пізнання.

М. Кривоніс та О. Дроботій виокремлюють характерні риси сенсорного розвитку у дошкільному віці. По-перше, у дитини формується новий тип орієнтувальних дій, а згодом і вміння порівнювати предмети візуально за різними ознаками. По-друге, починає формуватись уявлення про властивості об'єктів навколишнього середовища. По-третє, поступово засвоюються ці властивості через практичну діяльність, що підкреслює важливість сенсорного досвіду в повсякденному житті. Крім того, у дошкільному віці активно розвивається фонематичний слух як важлива складова успішного мовленнєвого спілкування, що забезпечує сприйняття звуків рідної мови [27].

Згідно з позицією Т. Дуткевич, у дошкільному періоді відбувається активне накопичення й систематизація чуттєвого досвіду, вдосконалюються специфічні форми сприймання та мислення, інтенсивно розвивається уява, з'являються елементи довільної уваги й пам'яті. Саме сенсорне пізнання світу через органи чуття створює підґрунтя для формування складніших когнітивних процесів – логічного мислення, пам'яті, уяви [19, с. 59].

В. Барбашова наголошує, що розвиток сенсорних систем забезпечує вдосконалення практичних навичок дитини. Зміни в її організмі не є ізольованими, вони обумовлені активним оволодінням новими способами сприймання, що орієнтовані на дослідження властивостей і взаємозв'язків предметів та явищ. У процесі дорослішання у дошкільника виникає природне прагнення аналізувати форми, співставляти нові об'єкти з уже відомими, виявляти подібності та відмінності. Найбільш суттєві зміни у перші роки життя дитини безпосередньо пов'язані з розвитком провідних видів чуттів. Відчуття є первинною формою пізнання, що полягає у відображенні окремих характеристик об'єктів та явищ зовнішнього світу, а також внутрішніх станів організму в результаті прямого впливу подразників на рецептори [5].

На кожному етапі розвитку дитини перед сенсорною освітою постають специфічні завдання, спрямовані на формування відповідної складової сенсорної культури. За класифікацією Т. Дуткевич, процес засвоєння еталонних характеристик проходить через три основні фази:

1. У віці до трьох років спостерігається формування так званих сенсомоторних передеталонів, коли дитина реагує лише на окремі характеристики об'єктів, важливі для орієнтації в просторі або рухової взаємодії з предметами, наприклад, на розміри, форму чи відстань до них.

2. До досягнення п'ятирічного віку діти починають використовувати предметні зразки для оцінки властивостей. Вони ототожнюють певні якості з конкретними предметами (наприклад, форма огірка асоціюється з овалом).

3. Після п'яти років, накопичивши досвід і за умови педагогічної підтримки дорослого, діти оволодівають стандартними еталонами, відокремлюючи характеристики предметів від самих об'єктів (наприклад, зелений колір – це колір трави, яблуко – кругле, дах будинку – трикутної форми) [19, с. 64].

А. Палій [37, с. 62] наголошує, що сенсорний розвиток дитини тісно пов'язаний із вдосконаленням її психофізіологічних функцій: сенсорних, мовленнєвих, мнемічних, м'язових тощо. Основою для виникнення відчуттів

є аналізаторні системи. Згідно з фізіологічним відчуття мають рефлекторну природу й виникають як реакція організму на подразники.

З віком підвищується чутливість органів чуття. Так у дітей молодшого дошкільного віку гострота зору зростає на 15–20%, у старшого віку – на 25–30%. Візуальна чутливість особливо активізується у процесі гри: її показники покращуються на 17,2% у дітей 4–5 років, на 29,8% – у віці 5–6 років, та досягають 30,2% у дітей 6–7 років. Також у цей період вдосконалюється здатність до розрізнення кольорів: спочатку дитина легко ідентифікує базові кольори (червоний, жовтий, синій, зелений), а згодом – і відтінки. До 2 років діти вже розрізняють чотири основні кольори, а з 4 років можуть співвідносити їх з назвами; п'ятирічні – ідентифікують проміжні тони. У середньому дошкільному віці діти починають оперувати поняттями «темне» і «світле» [45].

Паралельно вдосконалюється слухове сприймання. Старші дошкільнята володіють слуховою чутливістю, що перевищує таку у молодших дошкільників у 3–4 рази. Проте тональний слух розвивається повільніше: чутливість дітей 3–4 років залишається нижчою за дорослих на 7–11 дБ, а в дітей 5–6 років – на 5–8 дБ [53].

У цей період формується здатність до розпізнавання висоти звуків. Водночас темпи розвитку фонематичного (мовленнєвого) і музичного слуху є різними. Фонематичний слух починає формуватись ще у перший рік життя, і до дошкільного віку дитина розрізняє всі звуки рідної мови, опановуючи активне й пасивне мовлення. Музичний слух, зокрема здатність до розпізнавання висоти, тембру й мелодії, формується складніше і має індивідуальні особливості. Часто діти 5 років ще мають труднощі зі сприйманням звукових висот. Найчастіше увага дошкільнят під час слухання музики зосереджується на ритмі, темпі, тоді як гармонія й мелодійна лінія сприймаються слабше. Для розвитку музичного слуху широко використовуються спеціальні методики. Так, метод опосередкованого моделювання дозволяє дітям через умовні предмети відображати властивості

та зв'язки (наприклад, розрізняти довгі й короткі звуки, висоту тону, напрямок мелодії тощо). Також у дошкільному віці суттєво вдосконалюються кінестетичні й тактильні відчуття. Зокрема, здатність визначати вагу предметів між 4 і 7 роками підвищується удвічі. Посилюється й нюхова чутливість: старші дошкільники краще розрізняють запахи та точніше їх називають[55].

Отже, сенсорний розвиток у дошкільному віці має поетапний характер і тісно пов'язаний із загальним психофізіологічним становленням дитини. У різні вікові періоди спостерігається активне вдосконалення зорового, слухового, тактильного, кінестетичного, смакового та нюхового сприймання. Поступове оволодіння дітьми сенсорними еталонами є свідченням якісних змін у їхньому мисленні, мовленні, сприйманні та пізнавальній активності. Індивідуальні особливості кожної дитини, рівень розвитку аналізаторів, темпи дозрівання, характер пізнавального інтересу, зумовлюють потребу у диференційованому підході в організації сенсорного виховання.

1.3. Шляхи і засоби сенсорного розвитку дітей в умовах закладу дошкільної освіти

Сенсорний розвиток дітей є однією з ключових складових загального розвитку особистості малюка в період дошкільного дитинства. Згідно з сучасними теоріями психофізіологічного розвитку, органи чуття відіграють важливу роль у формуванні когнітивних процесів, пізнавальної діяльності та емоційної сфери дітей. Саме через сенсорне сприймання світу дитина отримує перші враження про навколишнє середовище, що є основою для подальшого формування її мислення, мови, а також соціальної адаптації. У зв'язку з цим особливу важливість має забезпечення оптимальних умов для сенсорного розвитку дітей в умовах дошкільного закладу.

Одним із основних шляхів сенсорного розвитку є формування такого освітнього середовища в закладі дошкільної освіти, яке б сприяло активному

залученню дітей до пізнання через органи чуття. Це середовище має бути багатим на різноманітні стимули для зору, слуху, дотику, смаку та нюху. Окрім традиційних ігор та занять, важливими є інструменти та матеріали для досліджень, які стимулюють різні види сприймання: кольорові матеріали, текстурні поверхні, звуки природи, природні та штучні запахи.

Природа має надзвичайно важливе значення у цьому процесі. Прогулянки на свіжому повітрі, спостереження за змінами в природі, розпізнавання різних запахів, текстур рослин і тварин, а також безпосереднє взаємодія з навколишнім світом дають дітям унікальні можливості для розвитку органів чуття. Під час спостережень діти можуть порівнювати об'єкти за кольором, розміром, формою, фактурою, а також слухати звуки природи, що допомагає формувати уявлення про світ, що їх оточує.

У закладах дошкільної освіти використовуються різноманітні методики та методи, спрямовані на розвиток сенсорної чутливості дітей. До основних з них відносяться:

- *метод активного спостереження.* Завдяки систематичному спостереженню за навколишнім світом діти вчаться виділяти важливі ознаки об'єктів і явищ природи, порівнювати їх і робити висновки. Важливо створювати умови для проведення занять на відкритому повітрі, де малюки можуть спостерігати за змінами в природі, вивчати сезонні особливості, зміни в живій природі;

- *метод ігор з використанням природних матеріалів.* Вихователі використовують природні елементи, такі як камінці, гілочки, листя, пісок, вода, щоб діти могли досліджувати їх властивості через дотик, запах, смак (у разі безпечних матеріалів), а також слухати звуки природи. Такі ігри розвивають увагу, здатність до аналізу, концентрацію і покращують уяву;

- *метод порівнянь і класифікацій.* Цей метод включає порівняння об'єктів за різними ознаками: кольором, формою, розміром, текстурою тощо. Діти вчаться знаходити подібності та відмінності між предметами, що допомагає формувати початкові уявлення про їхні властивості та функції;

- *метод творчих занять*. Використання творчих завдань для розвитку сенсорної чутливості, таких як малювання, ліплення, конструювання, допомагає дітям розвивати уявлення про кольори, форми, текстури, а також відтворювати свої враження через різноманітні види мистецтва. Такий підхід сприяє розвитку не тільки сенсорних навичок, а й емоційно-естетичної сфери дитини.

За словами Н. Горопахи, природа допомагає дітям навчитися бачити красу й гармонію, яка змінюється залежно від пори року. Це дає їм можливість аналізувати побачене, відтворювати його в художніх роботах і виражати емоції через творчість. Таким чином, навколишній світ має великий вплив на формування емоційної свідомості дітей [12].

Діти сприймають різноманітні якості природних об'єктів: їх форму, колір, звук, розташування в просторі. Це дозволяє їм розвивати уявлення про природу і її зв'язки, а також поглиблювати знання про взаємодію природних явищ. Різноманіття природних предметів сприяє розвитку цікавої та корисної діяльності дітей. В ході спостережень, ігор і праці на природі вони знайомляться з властивостями предметів і явищ природи, що розвиває їх допитливість [53].

На думку Н. Яришевої, ознайомлення дітей дошкільного віку з природою є важливим шляхом формування реалістичних уявлень про навколишній світ. Такі знання ґрунтуються на особистому чуттєвому досвіді та сприяють вихованню дбайливого ставлення до довкілля. Дитина повинна мати змогу безпосередньо взаємодіяти з природними об'єктами – торкатися їх, слухати, нюхати, пробувати на смак, спостерігати [56].

Питання сенсорного виховання дошкільнят за допомогою природи було предметом досліджень таких педагогів і психологів, як Ф. Фребель, М. Монтессорі, О. Декролі, А. Запорожець, В. Зінченко. Вони підкреслювали значення природи як потужного засобу розвитку особистості дитини. Завдяки безпосередньому контакту з природним середовищем дошкільник здобуває нові знання, вчиться пізнавати навколишній світ.

Природні явища і об'єкти постійно присутні у повсякденному житті дітей і активно впливають на їхню сенсорну сферу. Під час взаємодії з природою діти досліджують її властивості: колір, форму, розмір, запах, смак, температуру, вагу, звук. Це дозволяє формувати точні та наочні уявлення про світ природи, які в майбутньому допоможуть їм зрозуміти взаємозв'язки між природними об'єктами та процесами.

У процесі спостережень, ігор і трудової діяльності в природі діти знайомляться з різноманітням природних об'єктів та явищ, а також вивчають сезонні зміни. Здобуті знання й уміння вони активно застосовують у практичній діяльності: наприклад, змочують пісок для створення міцніших будівель, поливають сніг, щоб надати йому потрібної форми, або покривають глиною канавки, щоб затримати воду. Такі дії не лише сприяють розвитку практичних навичок, а й поглиблюють пізнавальні інтереси та інтелектуальні можливості дітей.

Фізіологічною основою чуттєвого пізнання є робота різних аналізаторів, таких як зоровий, слуховий, тактильний, нюховий та інших. Чим більше аналізаторів бере участь у сприйнятті навколишнього світу, тим яскравіше і багатше стає розуміння дійсності. Це підтверджує важливість наочності в процесі ознайомлення дітей з природою, а також безпосереднього впливу природних об'єктів і явищ на органи чуття малюка.

У будь-який сезон року діти переживають радість від великої кількості відчуттів, які дарує природа. Як важливо створити можливості для того, щоб малюки могли насолодитися приємними, радісними моментами. Ось, наприклад, перебування серед природи, навіть якщо воно триває лише мить, є важливим для їхнього сенсорного розвитку. В лісі чи парку діти навчаються розрізняти кольори осіннього листя: у берези воно має жовтий відтінок, у верби – зеленувато-жовте, а у осики – червоне або лілове. Це сприйняття буде яскравішим, якщо до цього додати звуки природи: голоси птахів, шелест листя, шум вітру тощо [56].

Як зазначають І. Казмерук та М. Федорова, яскраві емоції, викликані

красою природи в дитинстві, залишаються в пам'яті на все життя, формуючи інтереси і смаки людини. Головним завданням сенсорного виховання є ознайомлення дітей із багатогранністю форм, кольорів, звуків природи, привернення уваги до сезонних змін і навчання любити й розуміти природу. Також важливо виховувати в дітях бажання бути активними учасниками створення краси в житті [22].

Багато дітей реагують на нові яскраві відчуття енергійними рухами: бігають, стрибають, валяються на траві, кричать, сміються. Це природна реакція, яка має місце. Вони часто грають навколо дерев, ховаються за ними, обіймають стовбури, бігають по пагорбах. Особливо захоплює їх вода: вони занурюють руки в струмок, кидають гілочки й спостерігають, як вони пливуть за течією. Діти також із задоволенням виготовляють «страви» з трав, камінців, піску, води та інших природних матеріалів [30]. Легко й охоче малята засвоюють назви квітів, трав, каменів. Таке безпосереднє спілкування з природою допомагає дітям знаходити їх, орієнтуючись за формою, будовою, запахом, вологістю, гладкістю, пухнатістю.

Галина Тарасенко вважає, що чим більше органів чуттів залучено в процес пізнання, тим більше характеристик і властивостей дитина здатна виявити в об'єктах і явищах навколишнього світу, що, своєю чергою, робить її уявлення більш багатогранними. На основі таких уявлень розвиваються розумові процеси і уява. Окрім традиційних абстрактних дидактичних матеріалів, вона пропонує використовувати природні об'єкти, як-от шишки, квіти та інші елементи природи, щоб познайомити дітей з властивостями реальних предметів. Одним із основних методів, за її думкою, є «екскурсія», яка дає дітям можливість вивчати навколишній світ через зір, слух, нюх, смак та дотик. Здобуті під час екскурсій знання діти активно використовують у дидактичних іграх та виконанні різних ігрових завдань [52].

Т. Андрєєва [2] підкреслює, що першочергові наукові істини дитина повинна відкривати в природному середовищі, оскільки саме природні явища, з їх багатством і складністю, є джерелом розвитку мислення. Вона

вважає природу головним стимулом для розвитку, адже серед живих образів природи легше розвивати фантазію та краще знаходити точні слова для вираження найтонших відтінків думок.

В. Сухомлинський зазначає, що організувати заняття на природі набагато складніше, ніж провести заняття у групі, але це значно ефективніше. Як відомо, інформація, яка сприймається через кілька органів чуттів, краще запам'ятовується. Природа дає можливість задіяти різні канали сприйняття: зір, слух, дотик, а іноді й нюх, що допомагає глибше засвоїти матеріал і зробити його більш запам'ятовуваним [30].

В. О. Сухомлинський стверджує, що розвиток мислення дітей має відбуватися серед природи, оскільки це відповідає природним законам розвитку дитячого організму. Тому кожна подорож на природу для дітей є уроком мислення, розвитку інтелекту і сенсорного сприйняття.

Н. Яришева рекомендує формувати сенсорну культуру у дітей через спостереження, ігри, працю та спеціальні уроки, що передбачають милування природою. Вона вважає, що сенсорний розвиток є процесом формування нових сенсорних навичок і властивостей, які не були притаманні дитині раніше, під впливом активного педагогічного втручання. Таке розуміння сенсорного розвитку дозволяє визначити сенсорне виховання як цілеспрямовану діяльність, спрямовану на удосконалення сенсорних процесів у дітей [56, с. 73].

Вчені погоджуються з тим, що дитину слід вводити в навколишній світ таким чином, щоб кожен день приносив нові відкриття. Кожен крок має бути подорожжю до джерел мислення і мови, до природної краси світу. Перш ніж вчити дітей читати і відкривати книжки, вони повинні «прочитати» сторінки найчудовішої книги природи. У природному середовищі, з його яскравими образами, розвивається розуміння того, що педагоги працюють з найтоншими і найчутливішими процесами – з дитячим мозком [7].

Т. Богдан підкреслює, що оптимістичне сприйняття навколишнього світу є основою для розвитку духовного світу людини. Без цього неможливе

повноцінне інтелектуальне життя, прагнення вчитися, інтерес до знань і любов до пізнання. Якщо дітей ізолювати від природи, і з самого початку навчання вони будуть взаємодіяти лише зі словами, то їхні мозкові клітини швидко втомляться і не зможуть ефективно виконувати завдання, які ставить перед ними вчитель чи вихователь [9].

Педагоги, пропонуючи дітям завдання для дослідження природних явищ, повинні прагнути того, щоб світоглядні істини справляли враження на дитячу уяву, дивуючи їх тим, що джерелом цих істин є прості, повсякденні речі. Велику увагу вчені приділяють також праці дітей на природі, оскільки вона є важливим джерелом самовираження дитини. Праця на природі допомагає розвивати всі аналізатори дитини, формуючи сенсорний досвід через безпосереднє спілкування з природними об'єктами [20].

О. Барташніков та І. Барташнікова зазначають, що педагоги повинні прагнути до того, щоб робота на природі вимагала від дітей виконання складних і точних розумових операцій. Тому необхідно розвивати мислення дітей, укріплюючи їх інтелектуальні сили через взаємодію з природою, оскільки це відповідає природним закономірностям розвитку дитячого організму. Кожна подорож на природу – це урок мислення, що стимулює розвиток розумових здібностей. Таким чином, природа є багатим джерелом для розвитку думки, творчості та допитливості. Вивчаючи її закономірності, дитина не лише пізнає навколишній світ, а й усвідомлює себе як частину цього світу, поступово досягаючи вищих рівнів розуміння, а отже, становлення людиною [7].

Проте природа сама по собі не здатна повністю розкрити потенціал дитини. Її сили можуть розвиватися, розум може зростати, а мислення — збагачуватися лише під керівництвом педагога, який глибоко розуміє природу і вміє систематично і цілеспрямовано збагачувати досвід дитини. Без активних зусиль і праці пізнати природні закономірності неможливо. Лише коли дитина робить перший свідомий крок до пізнання природи, вона отримує від неї спочатку скромні уроки, але з кожним новим зусиллям ці

дари стають більш щедрими. Чим більше педагог і діти працюють разом, тим більше таємниць природи відкривається перед ними, і тим більше нових чудес вони починають розуміти.

О. Костюк вважає, що кожна дитина повинна пройти тривалу школу відчуттів і сприйняття, що розвиває широкий діапазон відчуттів, які супроводжують процес пізнання. Педагог разом з дітьми має подорожувати в природу в такі часи та місця, де можна розкрити багатство сприйняття навколишнього світу. Наприклад, з настанням весни діти повинні помічати нові відтінки весняних фарб, спостерігати, як змінюється колір дерев – від сірого зимового до зеленого вбрання. Схили, покриті чагарниками, набувають ніжних зеленувато-коричневих відтінків, які поступово змінюються, в залежності від погоди і сонячного світла. Зелені відтінки коливаються від світло-смагадового до зеленувато-фіолетового, від блакитно-зеленого до бузкового. Діти можуть помічати більше двадцяти відтінків весняної зелені, і ці зміни особливо вражають на луках, де вони переживають відчуття радості, захоплення і здивування [24].

Ю. Малікова підкреслює, що точність сприйняття призводить до розвитку глибоких відчуттів та потреби переживати їх. Одним із чудових способів розвитку сприйняття є подорожі в ліс під час весни, коли природа відкриває свою багатючу палітру. «Світ оживає найтоншими переливами звуків. В радісному, дзвінкому небі чутні птахи, які повернулися з теплих країв; плескаються тихі хвилі, над головою тріпочуть гнучкі гілки, а на лузі час від часу чути тихий дзвін, що, здається, лунає з самого блакитного неба. Це була музика, що пробуджує найтонші відчуття радісного світосприймання. Дитина переживає радість спілкування з природою і прагне стати красивішою, кращою, добрішою» [32, с. 156].

Г. Молодецька також наголошує, що краса природи має важливе значення для виховання духовної благородності. Вона допомагає дитині розвивати здатність відчувати та сприймати тонкість і відтінки навколишніх явищ, а також робить її серце більш чутливим і відкритим для доброти та

краси [35].

Краса природи, за словами О. Костюк, є основою естетичного виховання, і вона допомагає дитині відчувати витонченість навколишнього світу. Природа не тільки виховує естетичне сприйняття, але й дає можливість відчувати красу людини і її праці [24].

Василь Сухомлинський також підкреслює важливість розвитку емоційно-естетичних багатств через спілкування з природою. Він вірив, що пізнання краси природи має стати однією з найбільших людських потреб, допомагаючи дитині зрозуміти і відчувати свою власну гідність і красу світу навколо [56].

Сухомлинський вважав, що сенсорне виховання дітей слід починати з розвитку слухового і зорового сприйняття природи. У книзі «Серце віддаю дітям» він зазначає: «Якщо музика є книгою для читання на мові відчуттів, то буквар цього предмету починається зі слухання музики природи, з пізнання краси звуків, які народжуються навколо нас. В дитинстві мої вихованці любили слухати музику квітучого саду, весняних лугів і осіннього дощу. Вони відчували і переживали красу навколишнього світу, і це ушляхетнювало їх душу» [51, с. 175].

З великим досвідом спостережень за духовним розвитком дітей протягом багатьох років, Сухомлинський прийшов до висновку, що вплив телебачення, радіо та інших медіа має негативний вплив на естетичне виховання дітей, особливо коли їх сприйняття перенасичене штучними враженнями, такими як музика або картинки з екрану.

Одним із основних методів сенсорного виховання він вважав спостереження. Через спостереження в природних умовах діти можуть знайомитися з різними властивостями предметів – їх формою, кольором і величиною. Однак, на думку Сухомлинського, дитина може навчитися лише дивитися, а не бачити, слухати, але не чути. Тому педагог має навчити дітей не тільки сприймати оточення, а й виділяти його найважливіші якості, що в свою чергу сприяє розвитку їх інтелектуальних здібностей.

І. Дичківська та Т. Поніманська вважають, що період дитинства є справжнім «таємничим часом» для розвитку нервової системи і мозку, коли клітини головного мозку «навчаються» реагувати на навколишній світ і готуються виконувати складні розумові функції. Для цього важливими є активні вправи на сприйняття, спостереження і споглядання [17].

В дитинстві важливо, щоб розумові процеси тісно пов'язувалися з живими і наочними предметами навколишнього світу. Спочатку дитина може просто спостерігати за предметами, відкривати в них щось нове, малювати, творити, фантазувати. Це є своєрідною художньою творчістю, де образи, створені дитиною, мають яскраве емоційне забарвлення, що є основою для розвитку її творчого потенціалу.

Вчені переконані, що емоційний підйом є необхідною умовою для нормального розвитку дитячого мозку. В моменти емоційного піднесення клітини кори півкуль мозку отримують посилене живлення, що сприяє інтенсивному запам'ятовуванню і розвитку розумових здібностей. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприйняття навколишнього світу, є однією з вимог, які висуваються законами розвитку дитячого мислення [20].

Отже, сенсорний розвиток дітей у закладі дошкільної освіти є важливим етапом формування їхнього повноцінного сприйняття навколишнього світу, що має значний вплив на розвиток розумових та творчих здібностей. Створення сприятливих умов для взаємодії з природним середовищем, використання різноманітних дидактичних ігор, спостережень та спеціальних методик дозволяє цілеспрямовано розвивати органи чуття, емоційну чутливість і критичне мислення дітей. Педагоги повинні активно залучати дітей до процесу пізнання світу, що забезпечить не лише розвиток сенсорних навичок, а й закладе основи для їхнього інтелектуального і емоційного зростання.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРАХ З ПРИРОДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

2.1. Педагогічні умови сенсорного розвитку старших дошкільників в іграх з природними матеріалами

Сенсорний розвиток є складовою психічного становлення дитини та передбачає цілеспрямоване формування й удосконалення її сенсорних процесів (відчуттів, сприймань і уявлень), що слугують базовим механізмом пізнання властивостей навколишнього середовища. Через ці процеси діти опановують здатність орієнтуватися у зовнішніх ознаках об'єктів і явищ, таких як колір, форма, розмір, просторове розташування, структура поверхні, висота та сила звуку тощо. Основною метою сенсорного розвитку на етапі дошкільного дитинства є забезпечення повноцінного, точного та диференційованого сприймання об'єктів і їхніх характеристик, що є основою для подальшого інтелектуального, мовленнєвого й емоційного розвитку.

На думку Н. Грами, без систематичної педагогічної підтримки сприймання дитини залишається фрагментарним, поверховим і не забезпечує ґрунту для формування таких важливих психічних утворень, як мислення, мовлення, уява, увага, спостережливість. Сприймання є не просто механічним відображенням об'єкта, а складним психічним процесом, у якому відчуття інтегруються в цілісний образ через взаємодію аналізаторних систем. У такий спосіб відбувається перехід до складнішого рівня пізнання, що розширює адаптивні можливості дитини та формує передумови для активного перетворення дійсності [14, с. 59].

Формування сприймання нерозривно пов'язане з оволодінням дитиною так званих сенсорними еталонами – соціально виробленими уявленнями про базові властивості та відношення предметів і явищ, які визнані еталонними у певній культурі. До таких належать, наприклад, геометричні форми (коло, квадрат, трикутник, овал тощо) як зразки для розпізнавання форми; спектральні кольори разом із білим та чорним як модель колірного

сприймання; масштабні розміри (малий, середній, великий) тощо [3]. Ці уявлення утворюють універсальну систему координат, через яку дитина інтерпретує та упорядковує різноманітні об'єкти реального світу, засвоюючи при цьому суспільний досвід пізнання.

Як зазначають З. Дорошенко та К. Крутій [18], у процесі формування сенсорних еталонів важливо навчити дитину не лише впізнавати зразки, а й користуватись певними способами обстеження об'єкта, тобто визначати, які саме властивості сприйманого предмета відповідають вже відомим еталонам. Це є основою розумового аналізу та узагальнення на рівні сенсорного пізнання. Освоєння таких способів потребує цілеспрямованого педагогічного впливу у формі спеціально організованої діяльності: ігор, дидактичних вправ, занять, дослідницьких завдань, а також спостережень у природному середовищі.

У щоденній діяльності (під час ігор, прогулянок, праці в природі тощо) діти взаємодіють із предметами, які мають різноманітні сенсорні характеристики. Проте без цілеспрямованого педагогічного супроводу ці ознаки залишаються для них малопомітними, оскільки дитина на інтуїтивному рівні виокремлює лише найбільш яскраві або функціонально значущі властивості. Досвід свідчить, що такий спонтанний сенсорний досвід є обмеженим і не здатен забезпечити високий рівень пізнавальної активності та узагальнення.

Зміст сенсорного виховання у системі дошкільної освіти передбачає не лише ознайомлення дітей із сенсорними еталонами, а й формування вміння діяти з ними у різних життєвих ситуаціях. На етапі раннього віку (до трьох років) дитина ще не здатна усвідомлено зіставляти властивості предметів із абстрактними зразками. Для неї фігури, кольори чи предмети сприймаються як одиничні об'єкти, позбавлені узагальнюючої функції. У цей період необхідно забезпечити дитині багатий досвід чуттєвого пізнання через маніпуляції, зіставлення, зігрові дії, що створюють підґрунтя для подальшого оволодіння еталонною системою [19].

Сенсорний розвиток у дошкільному віці є не лише процесом природного дозрівання аналізаторних систем, а цілеспрямованою педагогічною діяльністю, що базується на поетапному ознайомленні з еталонними характеристиками довкілля, формуванні способів їх розрізнення й оцінки, а також включенні цього знання у різні форми активності дитини. Цей процес має враховувати індивідуальні та вікові особливості дітей, різноманітність середовища і методичну доцільність використання природного матеріалу як важливого ресурсу сенсорного розвитку.

Ефективна організація сенсорного виховання передбачає активне залучення дітей до пізнавальної діяльності, яка забезпечує виокремлення окремих властивостей об'єктів та формування елементарних уявлень про них. Вихователь має свідомо вживати точні назви кольорів, геометричних форм, розмірів, орієнтацій у просторі, звертаючи увагу дітей на відповідні характеристики предметів у ході взаємодії з ними. При цьому не варто примусово вимагати запам'ятовування термінології на початковому етапі: якісне засвоєння назв можливе лише після того, як у свідомості дитини сформуються відповідні сенсорні еталони.

Важливою умовою у процесі сенсорного виховання, на думку Ю. Малікової [32] є організація спеціальних дій, які сприяють диференціації та класифікації властивостей об'єктів. До таких дій належить, зокрема, порівняння предметів за кольором, формою, розміром, що реалізується через добір однакових елементів із множини або пошук предмета за вказаними характеристиками. Застосування конкретного зразка як еталона для порівняння формує в дитини первинне розуміння категоріальних ознак об'єктів, а також сприяє оволодінню узагальненими уявленнями. При цьому найпростішим для дітей є розпізнавання форми, дещо складнішим – величини, а найскладнішим – ідентифікація кольорів.

На перших етапах сенсорного навчання діти користуються фізичними прийомами накладання, прикладання, зіставлення предметів один до одного, порівнюючи їх зовнішні параметри. Згодом, із накопиченням досвіду, вони

поступово переходять до зорового аналізу – так званого «зіставлення на око». Для молодших дошкільників доцільно використовувати плоскі предмети, які зручно прикладати один до одного, а для старших – поступово вводити об'ємні об'єкти, що вимагають складніших операцій обстеження.

Г. Молодецька [34] вважає, що сенсорне сприймання дитини дошкільного віку передбачає дотримання певної послідовності у процесі ознайомлення з предметами, що отримала назву узагальнене обстеження. Цей підхід включає декілька ключових етапів:

- створення цілісного образу предмета через загальне візуальне сприймання;
- виокремлення його основних частин та визначення властивостей кожної з них;
- встановлення просторових відношень між окремими елементами (вище/нижче, зліва/справа);
- деталізація дрібніших елементів та просторове співвіднесення їх із більшими частинами;
- повторне цілісне сприймання предмета з метою закріплення образу.

Ця методика є універсальною і застосовується як у роботі з побутовими, так і з природними об'єктами. Наприклад, під час трудової або пізнавальної діяльності на природі дитина має навчитися розрізняти ґрунт за вологою та щільністю (суха/волога, пухка/тверда земля), а також класифікувати рослини за морфологічними ознаками (стебло, листя, загальний вигляд), диференціюючи культурні види від дикорослих.

Окремий напрямок сенсорного виховання становить розвиток фонематичного слуху, що реалізується через вправи на звуковий аналіз мовлення, зазвичай у формі чіткої, уповільненої та розчленованої вимови. Такі вправи дозволяють дітям зосередитися на звуковій структурі слів, виокремлювати окремі звуки та співвідносити їх із артикуляційним образом.

Усі способи сенсорного обстеження мають відповідати характеру властивостей об'єкта (зорові, слухові, тактильні, нюхові тощо), а також бути

спрямованими на активізацію пізнавальних дій і розвиток розумових здібностей. Сенсорне виховання у дошкільному закладі здійснюється не лише у форматі навчальних занять, але й у процесі повсякденної діяльності: під час гри, спостережень, праці, спілкування та взаємодії з довкіллям. Усі форми такої роботи мають сприяти збагаченню чуттєвого досвіду дітей, формуванню вміння орієнтуватися у властивостях предметів, вихованню культури сприймання, спостережливості, уваги та здатності реагувати на впливи навколишнього світу.

У науково-педагогічній літературі окреслено низку умов, що забезпечують ефективне використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку. Водночас, на нашу думку, особливої уваги заслуговує врахування специфічних педагогічних умов сенсорного розвитку старших дошкільників у процесі ігор з природним матеріалом, оскільки саме така діяльність створює оптимальні передумови для формування чуттєвого досвіду, розвитку спостережливості, диференційованого сприймання та пізнавальної активності.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури (О. Веретеннікова, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Ісаєва, Н. Фурманова та ін.) можна виокремити низку умов, які сприяють формуванню сенсорного досвіду в дошкільників за допомогою природних компонентів.

1. Цілеспрямоване використання ігрових дій з природними матеріалами.

Важливим чинником ефективного сенсорного розвитку старших дошкільників є цілеспрямоване використання ігрових дій з природними матеріалами. У дошкільному віці саме гра забезпечує природні й ефективні умови для формування сенсорного досвіду, адже в її процесі дитина активно діє, експериментує, порівнює, класифікує, узагальнює. Якщо доповнити гру матеріалом природного походження, вона набуває ще більшої сенсорної цінності, адже саме природа пропонує дітям різноманіття форм, кольорів, текстур, розмірів і запахів, які неможливо відтворити штучно.

У педагогічній практиці природний матеріал виконує подвійну функцію: з одного боку, він є засобом ігрової та творчої діяльності, а з іншого виступає об'єктом пізнання, дослідження та сенсорного аналізу. Саме тому важливо, щоб педагог не залишав процес гри з природним матеріалом на рівні «вільної гри», а цілеспрямовано організовував її, орієнтуючись на розвиток сенсорних здібностей дитини [12].

Погоджуємося з думкою О. Паламарчук, що природне середовище є своєрідною природною лабораторією для дитини, де вона може самостійно досліджувати об'єкти за допомогою органів чуття [36]. Шишки, камінці, пісок, жолуді, гілочки, листя, суха трава, глина, вода, насіння тощо – усе це володіє природною варіативністю і має комплекс сенсорно значущих властивостей: колір, форма, вага, температура, поверхнева структура, запах. Як зазначає Н. Горобаха, природа «надає дітям унікальні можливості для розвитку аналізаторних систем і цілісного сприймання», адже забезпечує багатоманітність подразників і стимулює дитину до активного спостереження та дослідження [12, с. 38].

Особливість природного матеріалу полягає ще й у тому, що кожен його зразок є унікальним: немає двох однакових листочків чи камінців, що робить процес їх порівняння, класифікації, сортування та моделювання особливо цікавим і пізнавально значущим.

Сенсорне пізнання навколишнього світу відбувається найефективніше у процесі діяльності, яка має особистісний сенс для дитини. Саме тому ігрова діяльність в дошкільному віці є ідеальним середовищем для цілеспрямованого сенсорного розвитку. У грі дитина вільно маніпулює предметами, здійснює дослідницькі дії, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між властивостями об'єктів, розвиває образне та логічне мислення, мовлення, уяву [45].

Цілеспрямоване використання гри з природним матеріалом передбачає:

- підбір матеріалу з чітко вираженими сенсорними ознаками;
- створення умов для вільної сенсорної маніпуляції (перебирання,

доторк, стискання, нюхання, порівняння);

- постановку перед дітьми сенсорно орієнтованих завдань (класифікувати, розташувати, впізнати, знайти за ознакою тощо);
- організацію обговорення результатів гри, закріплення сенсорної лексики.

У практиці сенсорного розвитку старших дошкільників із використанням природного матеріалу ефективними є такі види ігор:

Ігри на впізнавання за ознакою:

«Вгадай на дотик» (запропонувати з мішечка дістати предмет і на дотик визначити: м'який, гладенький, шершавий, теплий, колючий);

«Що змінилось?» (показати групу листочків, а потім замінити один іншим — дитина має впізнати, що змінилося і чим предмет відрізняється).

Ігри на класифікацію:

«Знайди пару» (знайти камінці однакової форми/розміру/кольору);

«Розклади за ознакою» (сортування насіння за кольором, шишок за розміром, листочків за формою).

Ігри-дослідження:

«Тоне – не тоне», «Плаває – не плаває»;

«Хто більше?» (хто збере більше предметів однієї ознаки: гладеньких, круглих, жовтих).

Творчі ігри з елементами конструювання:

- створення візерунків із природного матеріалу;
- будівництво «хатинок» із гілочок, «доріжок» із камінців, «малюнків» із листя та шишок.

На думку О. Заговайло та В. Бутенко [20], для педагогічної ефективності важливо, щоб кожна гра з природним матеріалом мала не лише емоційне й естетичне, а й сенсорне завдання. Наприклад: розрізнення кольорів і відтінків відбувається під час збору листя або квітів; розпізнавання фактури – у грі з камінням, піском, корою; розпізнавання за температурою – у взаємодії з водою, снігом, холодними чи нагрітими на сонці предметами.

Поступове ускладнення ігрових завдань дозволяє перейти від дій зі справжніми предметами до сенсорного узагальнення, коли дитина формує еталонне уявлення: що таке «круглий», «гладенький», «важкий» тощо.

Отже, цілеспрямоване використання ігрових дій з природним матеріалом є важливою педагогічною умовою сенсорного розвитку старших дошкільників. Воно поєднує у собі природну пізнавальну активність дитини, багатство сенсорних подразників, можливість особистісно-значущої взаємодії з предметами, розвиток уяви, мовлення, мислення та естетичного сприймання. За умови правильного педагогічного супроводу ігри з природним матеріалом перетворюються на ефективний інструмент сенсорного навчання, що сприяє цілісному розвитку особистості дитини дошкільного віку.

2. Систематичне ознайомлення з сенсорними еталонами в іграх з природними матеріалами.

Однією з провідних умов успішного сенсорного розвитку старших дошкільників у процесі ігор з природними матеріалами є систематичне ознайомлення з сенсорними еталонами. Сенсорні еталони – це узагальнені уявлення, вироблені в культурі людства про типові ознаки предметів і явищ (форма, колір, величина, розміщення у просторі, фактура, звук, температура тощо), які виконують функцію зразка для сприймання, аналізу й оцінки. У контексті використання природних матеріалів це ознайомлення відбувається у процесі спеціально організованих ігрових дій, що сприяють поступовому переходу дітей від чуттєвого досвіду до усвідомленого пізнання властивостей навколишнього середовища [3].

Природні об'єкти (шишки, листя, жолуді, камінці, пісок, насіння, кора, гілочки тощо) мають багате сенсорне поле, оскільки вирізняються розмаїттям форм, кольорів, фактур, розмірів, ваги, запахів. У процесі гри з такими матеріалами діти мають змогу ознайомитися з природними варіантами тих чи інших ознак, що дозволяє співвідносити їх з узагальненими еталонами, наприклад, визначити, що жолудь має округлу форму, подібну до кулі або

овалу; що кора дерева шорстка, а пісок сипкий і м'який.

На думку М. Кравченко [26], систематичне використання таких матеріалів у грі дозволяє закріплювати знання сенсорних еталонів у реальному природному контексті, формувати вміння класифікувати природні об'єкти за ознаками (формою, кольором, розміром, фактурою тощо), розвивати мовлення дітей через уточнення сенсорної лексики, сприяти встановленню зв'язку між відчуттями та пізнавальними діями.

Як зазначає В. Кошель, саме через активну взаємодію з навколишнім середовищем дитина «набуває досвіду співвіднесення окремих властивостей предметів із загальноприйнятими еталонами, що є основою для розвитку спостережливості, аналізу й класифікації» [25, с. 46].

Для того щоб сенсорне ознайомлення було ефективним, педагог має свідомо організовувати гру так, щоб вона сприяла не лише емоційному задоволенню, а й пізнавальному зростанню. Доцільно використовувати природний матеріал як основу для створення дидактичних ситуацій, які допомагають дітям самостійно «відкрити» ознаки предметів і співвіднести їх із вже відомими зразками.

Ефективними формами такої діяльності є ігри на співвіднесення з еталоном: наприклад, «Знайди круглі камінці», «Поклади на шаблон відповідної форми»; ігри на порівняння та протиставлення: «Що легше – шишка чи камінь?», «Який колір яскравіший – жовтий листок чи зелений?»; ігри на групування: «Збери всі предмети однакової форми», «Відокрем листя однакової величини»; моделювання образів із природних матеріалів (створення візерунків, мандал, фігур), яке потребує попереднього аналізу форми, кольору, структури тощо [56, с. 76].

Систематичність в ознайомленні з еталонами передбачає поступовість, повторюваність та закріплення отриманих уявлень у різних формах діяльності. У дошкільному віці повторне ознайомлення з одним і тим самим еталоном у новому контексті дозволяє не лише відтворити назву, а й глибше усвідомити її сенс через власні дії з матеріалом. Наприклад, діти можуть

одного дня порівнювати розміри шишок, наступного дня викладати з них орнамент за принципом «велика—менша—велика», а згодом — переносити ці поняття на побудову конструкцій із гілочок або камінців. Таким чином, відбувається перенесення знань у різні види діяльності, що є ознакою справжнього засвоєння.

Як підкреслює Г. Тарасенко, «процес формування сенсорних еталонів має опиратися не лише на повторювану практику, а й на внутрішню зацікавленість дитини у дослідженні предметів і явищ» [52, с. 39]. У грі з природним матеріалом така зацікавленість виникає природно.

Систематичне ознайомлення з еталонами в грі з природними матеріалами веде до формування чіткого уявлення про еталон (наприклад, що «круглий» це не лише куля або тарілка, а й жолудь, камінчик, маківка), здатності застосовувати знання в нових ситуаціях (наприклад, знайти круглі камінці на прогулянці без підказки дорослого), розвитку аналітичного мислення (вміння знаходити спільне й відмінне), збагачення активного словника, зокрема прикметникової та порівняльної лексики.

Отже, систематичне ознайомлення з сенсорними еталонами у грі з природними матеріалами є вагомою педагогічною умовою сенсорного розвитку старших дошкільників. Воно забезпечує практичне засвоєння основних властивостей предметів, що сприймаються через органи чуття, сприяє формуванню узагальнених уявлень, збагаченню мовлення, розвитку пізнавальної активності та творчого мислення. Успішність цієї роботи залежить від чіткої організації педагогом гри, добору відповідного матеріалу та багаторазового включення еталонів у різні види діяльності дитини.

3. Індивідуалізація сенсорного навчання з урахуванням вікових та психофізіологічних особливостей дітей дошкільного віку.

Важливою умовою, що забезпечує ефективність сенсорного розвитку старших дошкільників у процесі ігор з природним матеріалом, є індивідуалізація сенсорного навчання. Вона передбачає цілеспрямований добір методів, засобів та форм організації ігрової діяльності з урахуванням

вікових, індивідуальних, психофізіологічних особливостей дітей, а також їхнього сенсорного досвіду, темпу розвитку, особливостей сприймання, уваги, пам'яті, мислення й мовлення.

У старшому дошкільному віці (5–6 років) відбувається інтенсивне вдосконалення сенсорної системи: підвищується чутливість аналізаторів, розвиваються механізми уваги, зростає здатність до довільного порівняння, класифікації, диференціювання ознак предметів. Проте цей розвиток відбувається нерівномірно і індивідуально в кожної дитини. Як підкреслює Н. Тріщун, «сенсорні функції дітей розвиваються не автоматично, а під впливом спрямованої діяльності, причому кожна дитина має свій темп засвоєння еталонів» [55]. Так, у деяких дітей домінує зоровий аналізатор, вони швидше сприймають форму, колір, розмір, а інші краще орієнтуються в тактильних, звукових чи температурних властивостях. Одні діти легко запам'ятовують еталони за словесними інструкціями, інші потребують багатократного практичного закріплення через гру.

Природний матеріал надає широкий спектр сенсорних подразників, що дозволяє педагогу гнучко добирати дидактичні завдання відповідно до індивідуальних можливостей дитини. Наприклад, для дитини, у якої ще недостатньо сформоване зорове сприймання, доцільно використовувати предмети контрастних кольорів (темна кора і білий пісок, зелений лист і коричнева шишка); для розвитку тактильного аналізатора – вправи з розпізнавання фактури на дотик (м'яке листя, шорстка кора, гладкий камінь); дітям, які мають труднощі з розрізненням величини, пропонуються ігри на порівняння і сортування за розміром: «Розклади жолуді від найменшого до найбільшого», «Збери в коробку лише великі камінці».

Застосовуючи індивідуальний підхід, вихователь добирає завдання відповідного рівня складності, урізноманітнює способи подачі матеріалу (словесний, візуальний, тактильний), надає дозовану допомогу, поступово зменшуючи її за формування навички, створює умови для особистісного успіху дитини, що сприяє підвищенню мотивації та впевненості [54].

Вважаємо, що у практиці сенсорного навчання з природними матеріалами доцільно спиратись на такі принципи індивідуалізації:

- *диференціація змісту та обсягу навчального завдання*. Наприклад, одна дитина виконує завдання на розрізнення двох протилежних ознак (гладке – шорстке), інша на складну класифікацію за кількома властивостями (розмір, колір і форма);

- *врахування стилів сприймання*. Дітям з переважанням зорового сприймання пропонуються завдання з порівнянням візуальних ознак; аудіалам – завдання з описом, слуханням назв, обговоренням.

- *темпова гнучкість*. Діти, які потребують більше часу на обстеження предмета, не повинні бути підганяні. Гра має бути побудована так, щоб кожен мав змогу діяти у своєму темпі.

У старшому дошкільному віці зростає довільність дій, однак діти ще потребують опори на наочність, емоційність та гру як провідну діяльність. Тому у вправах з природними матеріалами важливо поєднувати індивідуальні завдання з груповою взаємодією (ігри в парах, міні-змагання, «сенсорні квести»).

Як наголошує М. Савчин, «урахування темпу розвитку сенсорних еталонів і провідного каналу сприймання є критерієм якісної організації сенсорного виховання» [46, с. 77].

Отже, індивіалізація сенсорного навчання в іграх з природними матеріалами є важливою умовою забезпечення повноцінного сенсорного розвитку дошкільників. Вона дозволяє ураховувати темп розвитку, пізнавальні стилі, сильні й слабкі сторони кожної дитини. Саме завдяки індивідуалізації забезпечується особистісна значущість навчання, формування позитивного ставлення до пізнання, розвиток цілісного образу світу через гру, досвід і відкриття.

4. Створення розвивального предметно-просторового середовища.

Однією з ключових умов ефективного сенсорного розвитку дошкільників є створення розвивального предметно-просторового

середовища, що забезпечує дитині змогу активно пізнавати властивості предметів навколишнього світу через самостійну, ігрову та дослідницьку діяльність. Особливого значення ця умова набуває у контексті використання природних матеріалів, які, завдяки своїм сенсорним характеристикам, створюють широкі можливості для збагачення чуттєвого досвіду дітей.

Поняття «розвивальне середовище» у дошкільній педагогіці трактується як спеціально організований, педагогічно обґрунтований простір, у якому забезпечуються умови для всебічного гармонійного розвитку дитини. Як зазначає О. Кононко, «розвивальне середовище має відповідати природній активності дитини, надавати їй вибір, стимулювати пізнання, ініціативу, творчість» [3, с. 17].

У сенсорному вихованні предметно-просторове середовище виступає середовищем чуттєвих вражень, воно має бути збагаченим, варіативним, динамічним, естетичним і водночас доступним для самостійної діяльності дітей.

Як зазначає Н. Горопаха, «предметне середовище, насичене природними матеріалами, стає простором сенсорного збагачення, де дитина має змогу досліджувати, експериментувати, створювати нове» [12, с. 40].

На думку вчених, у сучасній дошкільній практиці розвивальне середовище має бути інтегрованим, поєднувати ігровий, пізнавальний, художній і дослідницький компоненти [39].

У старшій дошкільній групі педагоги рекомендують [30] створювати осередки, які сприяють сенсорному пізнанню через природні матеріали:

- *осередок природничих матеріалів (сенсорна лабораторія)*: контейнери з піском, глиною, камінцями, сухим листям, насінням; набори для порівняння (наприклад, шишки різних форм, камінці різного кольору і ваги); «сенсорні мішечки» для ігор на дотик;

- *творчий осередок*: матеріали для створення аплікацій, мозаїк, візерунків із природних об'єктів; природні фарби (сік ягід, глина, вода з пігментами); сезонні виставки (осіння колекція листя, зимові гілки, весняні

квіти тощо);

- *осередок сенсорних ігор*: настільні та підлогові ігри для сортування, класифікації, порівняння; лабіринти з жолудів, ігри на добір за формою, кольором, фактурою; вправи на зорову, слухову, дотикову диференціацію.

- *природне середовище на подвір'ї*: сенсорні доріжки (галька, кора, трава, пісок); міні-города або природні міні-лабораторії; куточки з елементами дикої природи (мох, пеньочки, коріння).

О. Костюк зазначає, що для ефективності сенсорного розвитку дитини дошкільного віку розвивальне середовище повинне бути змістовним (предмети повинні мати пізнавальний сенс, бути джерелом сенсорної інформації), безпечним (усі матеріали мають бути нетоксичними, натуральними, безпечними для дитини), естетичним і привабливим (природні об'єкти мають зберігати свою красу, гармонію форм і кольору), доступним (розміщення матеріалів у зоні вільного доступу дітей), мінливим (середовище повинно оновлюватися залежно від сезону, інтересів дітей, тематики занять), з можливістю самостійної діяльності (створення умов, коли дитина має вибір ігрових матеріалів, може експериментувати з ними самостійно або в парі з іншими) [24, с. 22].

Як підкреслюють науковці, «предметно-просторове середовище — це педагогічний ресурс, що реалізує потенціал дитини в самостійному пізнанні властивостей світу» [39, с. 19].

Отже, створення розвивального предметно-просторового середовища з використанням природних матеріалів є важливою педагогічною умовою сенсорного розвитку старших дошкільників. Таке середовище сприяє формуванню багатого чуттєвого досвіду, розвиває навички аналізу, порівняння, класифікації ознак, збагачує мовлення, забезпечує психологічний комфорт і умови для самостійної активної діяльності дітей. Успішна реалізація цієї умови можлива лише за умов цілеспрямованої, творчої та системної діяльності педагога.

5. Педагогічний супровід сенсорної діяльності.

Однією з визначальних педагогічних умов ефективного сенсорного розвитку старших дошкільників є активний, професійно зорієнтований педагогічний супровід, що передбачає цілеспрямовану організацію сенсорного навчання, управління ігровими процесами, стимулювання пізнавального інтересу та підтримку індивідуального темпу розвитку кожної дитини. У контексті використання природних матеріалів така роль вихователя набуває особливого значення, адже саме він стає провідником у світ сенсорних відкриттів, досліджень, естетичних переживань.

Педагогічний супровід це не лише керівництво чи навчання у класичному розумінні, а насамперед співпереживання, спостереження, створення умов, у яких дитина самостійно пізнає властивості предметів, робить відкриття, помиляється й виправляється. Як зазначає Г. Молодецька, «роль вихователя в сенсорному розвитку полягає в організації середовища, активізації сенсорних дій, мовного супроводу і стимуляції пізнавальної діяльності» [35, с. 40].

Вихователь створює змістовне сенсорне середовище, підбирає природні об'єкти, зонування групи, формує сенсорні осередки. Успіх гри значною мірою залежить від педагогічного передбачення: які матеріали дати дитині, коли змінити зміст гри, як м'яко скерувати її до нового виду діяльності.

Вихователь пробуджує інтерес дитини до пізнання властивостей предметів: «Що станеться, якщо ми заллемо водою сухий пісок?», «Яка шишка більша – соснова чи ялинова?». Запитання відкритого типу, загадки, ігрові сюрпризи формують у дітей пізнавальний запит.

Діти потребують не лише тактильного чи зорового досвіду, а й мовного оформлення своїх вражень. Вихователь допомагає дитині знайти відповідні слова для опису: «гладенький», «шорсткий», «важкий», «легкий», «запашний», «сухий», «прозорий», «вологий». За словами А. Палій, «розвиток сенсорного пізнання без мовлення неможливий, адже саме слово

закріплює образ властивості» [37, с. 71].

Педагог має уважно спостерігати за дітьми під час сенсорної діяльності: хто активно діє, хто пасивний, хто потребує допомоги, а хто – нового виклику. На основі спостережень вихователь адаптує дидактичні завдання, збагачує зміст гри, варіює рівень складності.

На думку І. Казмерук та М. Федорової, педагог має не лише звертати увагу на властивості природних матеріалів, а й формувати у дітей естетичну чутливість і любов до природи: «Поглянь, як блищить крапля роси на листочку», «Який ніжний запах має м'ята», «Які візерунки на березовій корі!» [22].

Вважаємо, що для ефективної реалізації педагогічного супроводу сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності з природними матеріалами, педагог повинен володіти рядом професійних компетентностей:

- ґрунтовним знанням сенсорних еталонів та методик їх формування у дітей через ігрову діяльність;
- навичками організації сенсорно-дидактичних ігор з використанням природних матеріалів (шишки, камінці, листя, пісок, гілочки тощо);
- умінням створювати розвивальні сенсорні ситуації на основі гри, у якій природні об'єкти виступають активними засобами пізнання;
- здатністю до рефлексії освітнього процесу, своєчасного внесення змін у хід гри, відповідно до рівня сенсорного розвитку кожної дитини;
- сформованою екологічною чутливістю, яка дозволяє не лише дбайливо використовувати природні ресурси в грі, а й передавати дітям ціннісне ставлення до природи як до сенсорного джерела.

Активний педагогічний супровід сенсорного розвитку у формах гри з природним матеріалом є системою методично спланованих дій вихователя, спрямованих на створення пізнавального середовища, де дитина має змогу самостійно відкривати властивості природних об'єктів, експериментувати з ними, узагальнювати досвід та висловлювати свої враження мовленнєво.

У цьому процесі педагог виступає не лише організатором, а й активним учасником і фасилітатором сенсорної гри, який допомагає дитині помічати сенсорні особливості природних матеріалів, порівнювати, класифікувати, добирати за кольором, фактурою, формою, вагою тощо. Завдяки цьому забезпечується емоційно насичене, розвивальне і значуще для дитини засвоєння знань про навколишній світ, що закладає основи її майбутньої пізнавальної та навчальної діяльності.

Отже, організація сенсорного розвитку старших дошкільників у процесі ігор з природними матеріалами буде ефективною за умови дотримання низки педагогічних умов: цілеспрямованого включення природних матеріалів у сенсорні ігри, формування сенсорних еталонів, індивідуалізації підходу, створення розвивального середовища та надання педагогічного супроводу. Застосування цих умов сприяє глибшому засвоєнню сенсорного досвіду, розвитку мислення, мовлення, уяви та інших психічних функцій.

2.2. Організація експериментальної роботи та методика формувального експерименту

У сучасній дошкільній педагогіці природа розглядається як потужний чинник гармонійного розвитку дитини. Її потенціал активно використовується для формування не лише пізнавального інтересу, а й сенсорної чутливості, моральних якостей, естетичного сприймання та фізичних умінь дошкільників. Тому ознайомлення дітей із природним довкіллям має бути інтегрованим процесом, що сприяє розвитку різних сторін особистості, сенсорного сприймання через природні об'єкти та явища.

Вивчення чинних освітніх програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, зокрема «Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля» свідчить про значну увагу до розвитку сенсорної сфери дітей дошкільного віку. Сенсорне виховання у цих

програмах є наскрізним компонентом, який підтримує формування цілісного сприймання світу, зокрема через гру, спостереження та практичну взаємодію з предметами.

Хоча в програмі «Впевнений старт» відсутній окремий розділ, присвячений сенсорному розвитку, відповідні завдання інтегруються в інші розділи, що забезпечує комплексний підхід до формування сенсорного досвіду дітей. Особливо це стосується розділу «Пізнавальний розвиток», який охоплює широкий спектр цілей: від розвитку мислення та психічних процесів до розширення досвіду пізнання світу та активізації самостійної пізнавальної діяльності. Важливо, що завдання згруповані за кількома змістовими напрямками: «У світі природи», «У світі предметів», «У світі людей», «У світі чисел і цифр», «У світі форм і величин», «У світі простору і часу» [43, с. 3], що дає змогу реалізовувати сенсорний розвиток в органічному поєднанні з іншими аспектами дошкільного навчання.

У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує напрям «У світі природи», який дає можливість використовувати природні матеріали як засіб сенсорного впливу, створювати розвивальні ситуації, спонукати дітей до дослідження, порівняння, класифікації та формування уявлень про властивості об'єктів навколишнього середовища. Це створює сприятливі умови для реалізації експериментальної методики сенсорного розвитку дітей саме через ігри з природними матеріалами.

У програмі «Впевнений старт», розробленій авторським колективом у складі О. О. Андрієтти, О. П. Голубович, О. П. Долинної (науковий керівник Б. М. Жебровський), визначено низку завдань, які безпосередньо стосуються сенсорного розвитку дошкільників. Зокрема, йдеться про:

- розширення дитячого досвіду у пізнанні навколишнього світу та формування усвідомлення себе як частини цього світу;
- підтримку розвитку різноманітних способів пізнання відповідно до індивідуального темпу та вікових можливостей дитини;
- цілеспрямовану роботу з формування пізнавальних процесів шляхом

використання дидактичних ігор, вправ, завдань, що залучають розумові операції у процесі пізнання;

- розвиток умінь аналізувати, зіставляти, узагальнювати, робити елементарні висновки й припущення, а також обґрунтовувати власну думку [43, с. 9].

Особливої уваги в контексті сенсорного виховання заслуговує програма «Дитина», у якій розділ під назвою «Очка бачать, вушка чують» безпосередньо присвячений сенсорному розвитку дітей раннього віку. У цьому розділі визначено ключові орієнтири формування сенсорних еталонів, зокрема, орієнтування у кольорах, формах, розмірах предметів, а також у звуках. Автори програми пропонують педагогам:

- збагачувати сенсорний досвід дітей через різноманітні враження;
- формувати вміння групувати об'єкти за сенсорними ознаками (колір, форма, величина);
- створювати розвивальні ситуації, які стимулюють дитину до самостійного виділення ознак предметів;
- розвивати чутливість до зорових, слухових, тактильних і інших відчуттів;
- формувати інтерес до сенсорних дидактичних ігор і пізнавальних дій з предметами та іграшками [16, с. 65–66].

У наступних вікових групах програми «Дитина» сенсорний розвиток не виокремлюється в окремий тематичний блок, проте його значущість послідовно підкреслюється в інших освітніх розділах. Діти в цьому віці виявляють активну зацікавленість у властивостях предметного світу – кольорі, формі, величині тощо. У процесі гри та пізнання вони вчаться співвідносити предмети між собою, передбачати зміни, які можуть відбутися внаслідок їхніх дій, тобто починають елементарно прогнозувати. Таким чином, завдання сенсорного виховання інтегруються в усі напрями освітньої роботи з дошкільниками.

Цей підхід є особливо актуальним у контексті дослідження сенсорного

розвитку дітей засобами гри з природними матеріалами, адже природне середовище створює численні можливості для практичного ознайомлення дітей з різними сенсорними ознаками предметів і явищ.

Програма «Українське дошкілля», розроблена колективом авторів (О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко, Л. Р. Овчаренко, Л. С. Руханська, В. Р. Самсін), визначає основні завдання й зміст розвитку дитини у віковому діапазоні від двох до шести років. Особливістю програми є те, що кожен віковий етап розпочинається розділом «Психологічна характеристика дитини», що дозволяє педагогу орієнтуватися на вікові та індивідуальні психофізіологічні особливості вихованців і враховувати їх у побудові освітнього процесу.

На третьому році життя в дитини істотно розширюються сенсорні можливості, що позитивно впливає на розвиток моторики, мовлення, перцептивної активності, а також сприяє формуванню фонематичного та музичного слуху. Зважаючи на це, укладачі програми виділили сенсорне виховання як окремий розділ освітньої роботи з дітьми раннього віку. У вступі до цього розділу подано характеристику сенсорного розвитку відповідно до вікових особливостей дитини, а також описано етапність засвоєння сенсорних еталонів [41, с. 25].

Наприкінці розділу визначено ключові показники компетентності, яких дитина має набути в результаті реалізації завдань сенсорного виховання відповідно до програми «Українське дошкілля» [41, с. 26–27]. У подальших вікових групах сенсорний розвиток інтегрується у зміст інших розділів програми, що, як і в ряді інших програм, забезпечує його постійну присутність у навчально-виховному процесі.

Ще один зразок цілеспрямованої роботи із сенсорним розвитком представлено в програмі «Дитина в дошкільні роки», створеній під керівництвом професора Л. М. Крутій. Структура програми передбачає дві частини: для дітей раннього і переддошкільного віку, а також для дітей старшого дошкільного віку [15].

До першої частини програми входить освітній компонент під назвою «Маляточко», який охоплює розвиток дитини від першого до третього року життя. Створення цього розділу обумовлено зростанням ролі раннього вікового періоду у формуванні особистості, а також вимогами суспільства й сучасної психолого-педагогічної науки. Особливу увагу в програмі приділено сенсорному розвитку, для чого виділено окремі розділи з конкретними вправами й завданнями. У них подано як зміст діяльності педагога, так і очікувані результати у вигляді компетентностей, які дитина має набути.

Відстежується поступове ускладнення завдань сенсорного спрямування. Так, на першому році життя головна увага зосереджена на розвитку органів чуття, формуванні вміння здійснювати елементарні дії з предметами (наприклад, відкривати коробку, вкладати й виймати предмети). На другому році життя педагог має забезпечити умови для оволодіння орієнтацією за кольором, формою, розміром, просторовими ознаками, а також за звуковими, смаковими та нюховими характеристиками. Окрім того, вводиться орієнтація за дотиком і розвивається відчуття рівноваги [15, с. 18, 28, 38].

Узагальнюючи, слід зазначити, що чинні програми дошкільної освіти створюють належні передумови для системного й науково обґрунтованого сенсорного розвитку дітей. Вони передбачають як окремі тематичні розділи, присвячені сенсоричі, так і міждисциплінарну інтеграцію цього напрямку з іншими освітніми лініями. У межах експериментального дослідження сенсорного розвитку через ігри з природними матеріалами така програмна база виступає надійним підґрунтям для конструювання ефективної методики.

Експериментальне дослідження проводилося на базі Тернопільського закладу дошкільної освіти №26 Тернопільської міської ради. З метою перевірки ефективності авторської методики сенсорного розвитку у процесі ігор з природними матеріалами були сформовані дві групи: контрольна й експериментальна. До кожної групи увійшло по 20 дітей старшого дошкільного віку, які мали нормальний психофізичний розвиток і могли

повноцінно виконувати запропоновані завдання.

Експеримент мав три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. На першому етапі здійснювалося вивчення початкового рівня сенсорного розвитку дітей. Для цього були відібрані методики, що дали змогу комплексно оцінити сформованість уявлень дошкільників про сенсорні еталони. Зокрема, увагу зосереджено на таких показниках:

- сприймання форми предметів;
- розрізнення кольорів;
- орієнтування у величині об'єктів;
- особливості дотикового сприймання.

Визначення рівня сформованості сенсорних уявлень дозволяло виявити, наскільки добре дитина оперує сенсорними еталонами, такими як колір, форма, величина, фактура тощо, у процесі взаємодії з навколишнім середовищем.

Методичне забезпечення експерименту базувалося на використанні діагностичних інструментів, які апробовані у сучасній психолого-педагогічній літературі та рекомендовані для оцінки сенсорного розвитку дошкільників. У науково-методичній базі існує значна кількість авторських методик, спрямованих як на розвиток, так і на діагностику сенсорної сфери дитини. У цьому дослідженні були обрані ті з них, які найкраще відповідають віковим особливостям дітей та меті нашої роботи. У наступному підрозділі охарактеризуємо методики, що були безпосередньо використані під час проведення констатувального етапу дослідження.

Для оцінювання рівня сенсорного розвитку дітей на констатувальному етапі експерименту було застосовано комплекс діагностичних методик, спрямованих на вивчення сформованості уявлень про сенсорні еталони: форму, колір, розмір та дотикове сприймання. Особливістю організації діагностування було використання природних матеріалів (листя, квіти, плоди, насіння тощо), що забезпечило відповідність умовам майбутньої формувальної роботи.

Для визначення рівня сприймання форми застосовувалася *методика «Форми»*.

Мета: з'ясувати, наскільки діти знають основні геометричні форми та вміють називати їх.

Обладнання: набір об'єктів природи, що мають різну форму (наприклад, круглі, овальні, квадратні, трикутні плоди, камінці, листя).

Процедура: дорослий демонструє кожен предмет і просить дитину назвати, якої він форми. У разі складнощів пропонується завдання на розпізнавання форми за зразком: «Я показую предмет, а ти скажи, якої він форми».

Дослідження знання кольорів відбувалося за допомогою таких методик:

Методики «Кольори».

Мета: визначити здатність дитини розпізнавати та називати кольори.

Обладнання: 12 квіток різного кольору (основні й додаткові кольори).

Інструкція: «Я покажу тобі квітку, а ти скажи, якого вона кольору».

Процедура: демонструються квітки по черзі. Якщо дитина не називає певний колір, усі квітки викладаються перед нею, і вона має показати відповідну квітку за словесною інструкцією дорослого.

Методика «Відтінки кольору»

Мета: перевірити здатність диференціювати відтінки одного кольору.

Обладнання: 10 карток одного кольору, що відрізняються за насиченістю.

Завдання: дитина має розмістити їх у порядку від найсвітлішого до найтемнішого.

Методика «Знайди предмет схожого кольору»

Мета: перевірити практичні навички зіставлення предметів за кольором.

Обладнання: природні об'єкти різних кольорів.

Процедура: дитині пропонують зразок і просять знайти всі об'єкти,

схожі за кольором. У разі потреби дорослий демонструє спосіб виконання завдання, після чого дитина виконує його самостійно.

Оцінювання орієнтації у величині здійснювалося за допомогою методики «Склади смужки».

Мета: визначити вміння впорядковувати предмети за розміром.

Обладнання: п'ять листочків різної довжини.

Інструкція: «Розмісти листочки від найменшого до найбільшого».

Критерій успішності – правильне впорядкування всіх елементів.

Діагностування проводилося в ігровій формі, що забезпечувало емоційно комфортні умови для дітей. Більшість вихованців із задоволенням брали участь у завданнях, однак окремі діти потребували допомоги або словесного супроводу з боку експериментатора.

За результатами методики «Форми» було виявлено, що лише 40 % дітей експериментальної групи змогли правильно назвати форми предметів, а 60 % припустилися помилок або взагалі не впоралися із завданням. У контрольній групі результати були дещо вищими: 45 % дітей впоралися із завданням, а 55 % – ні (див. рис. 2.1).

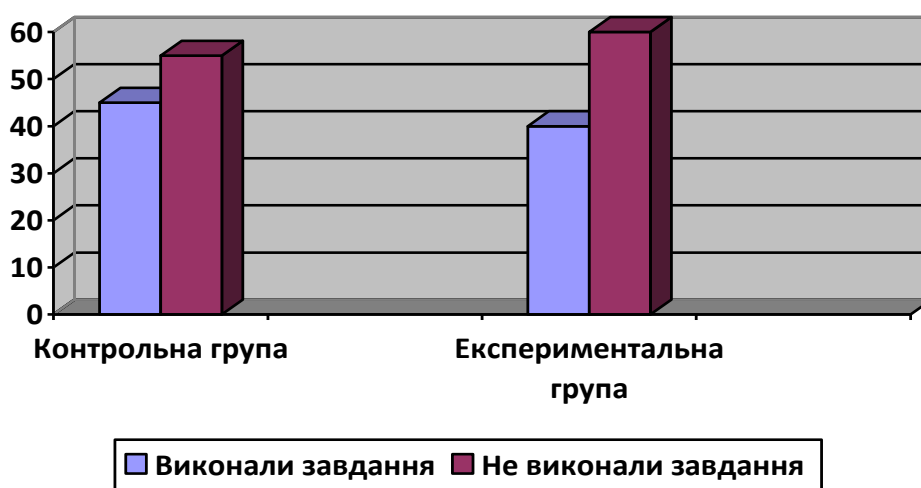

Рис. 2.1. Результати дослідження за методикою «Форми»
(на констатувальному етапі експерименту)

У процесі виконання завдань з розпізнавання геометричних форм як у контрольній, так і в експериментальній групі було зафіксовано подібні типові

помилки. Зокрема, значна частина дітей плутала квадрат із прямокутником. Деякі дошкільники не могли згадати назву «прямокутник» і замінювали її словом «цеглина», орієнтуючись на зовнішню схожість. Аналогічна ситуація спостерігалась і у випадку з овалом, який окремі діти називали «картоплею», що свідчить про наявність у них практичного, але не термінологічно точного уявлення про форму.

Далі було проведено діагностику рівня сформованості уявлень про сенсорний еталон кольору. В основі обстеження лежала методика «Кольори», яка передбачала визначення здатності дитини розпізнавати й називати основні та додаткові кольори.

Кількісні результати дітей експериментальної групи (див. рис. 2.2) виявили, що лише 40 % дошкільників правильно назвали всі кольори без помилок, тоді як 60 % учасників припустилися помилок – не змогли назвати окремі кольори або плутали їх між собою. Подібні труднощі виявили також у частини дітей контрольної групи.

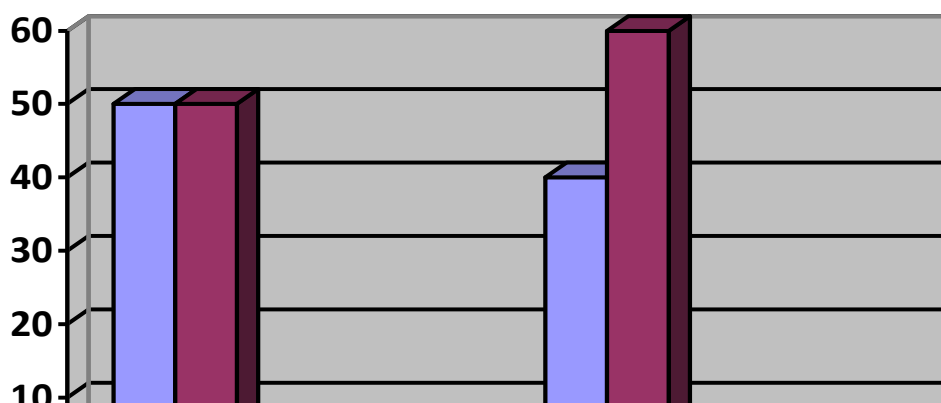

Рис. 2.2. Результати дослідження за методикою «Кольори»
(на констатувальному етапі експерименту)

Аналіз результатів виконання методики «Кольори» виявив, що контрольна група продемонструвала дещо кращі результати порівняно з експериментальною: 50 % дітей змогли правильно виконати завдання, на відміну від 40 % у експериментальній групі.

У дітей обох груп спостерігалися типові труднощі у диференціації

близьких за кольоровою гамою відтінків, зокрема: синього та блакитного, жовтого та помаранчевого, червоного та рожевого. Деякі діти забували або не знали назви окремих кольорів – таких як коричневий, фіолетовий, оранжевий, що свідчить про недостатньо сформовані уявлення про спектр кольорів.

Подальше обстеження за методикою «Відтінки кольору», яка дозволяє визначити здатність дитини розрізняти кольори за насиченістю, виявило ще більші труднощі. За результатами, лише 25 % дітей експериментальної групи та 35 % дітей контрольної групи впоралися із завданням (див. рис. 2.3). Більшість дошкільників не змогли правильно впорядкувати картки за інтенсивністю кольору – від найсвітлішого до найтемнішого, що вказує на недостатній рівень сенсорної чутливості до відтінкових варіацій.

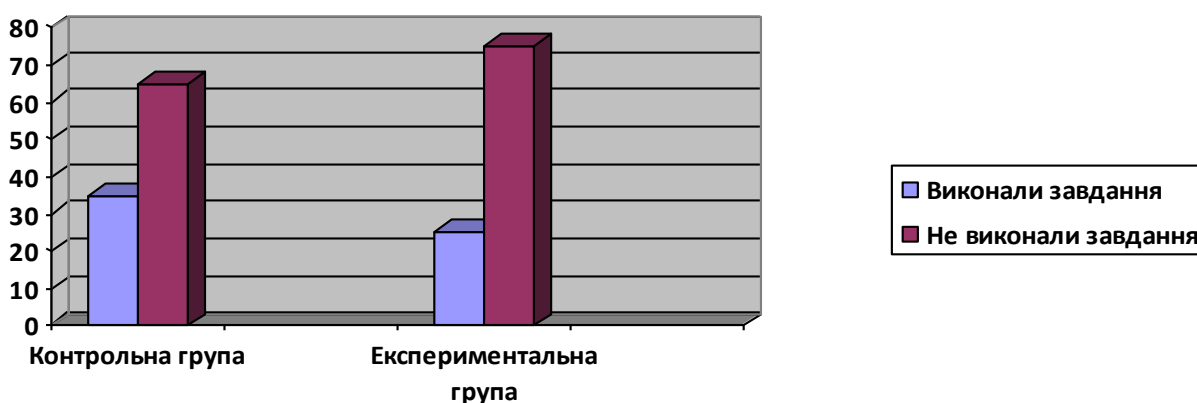

Рис. 2.3. Результати дослідження за методикою «Відтінки кольорів»
(на констатувальному етапі експерименту)

Аналіз результатів методики «Відтінки кольору» показав, що 75 % дітей експериментальної групи та 65 % контрольної групи не впоралися із завданням (див. рис. 2.3). Основна складність полягала в правильному впорядкуванні карток із різною насиченістю одного кольору. Хоча більшість дітей безпомилково ідентифікували найсвітліший і найтемніший відтінки, вони плуталися у розміщенні проміжних карток, зокрема, 2-го, 3-го, 4-го та 7-го, 8-го, 9-го за насиченістю.

Це свідчить про недостатній розвиток колірної зору, а також обмежену здатність до диференціювання тонких градацій кольору, що є

важливим аспектом сенсорного розвитку в дошкільному віці.

У рамках методики «Знайди предмет схожого кольору», яка спрямована на виявлення здатності зіставляти об'єкти за кольоровою подібністю, було виявлено, що обидві групи (контрольна та експериментальна) виконали завдання на приблизно однаковому рівні. Це може свідчити про те, що в умовах природного середовища й наочної опори дітям легше орієнтуватися у кольорах завдяки практичному порівнянню об'єктів.

Такі результати підтверджують, що сенсорне сприймання кольору потребує подальшої цілеспрямованої корекції та розвитку, особливо щодо розрізнення відтінків, для чого доцільно використовувати вправи з природними матеріалами, що мають багатство кольорових варіацій.

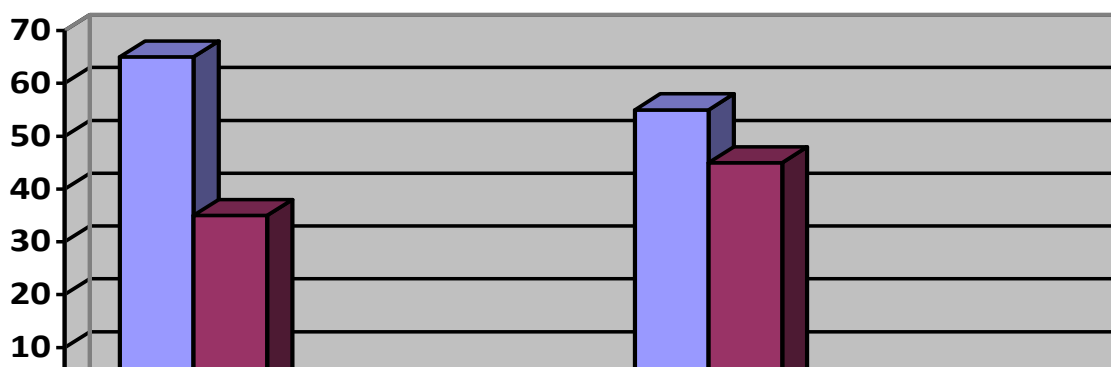

Рис. 2.4. Результати дослідження за методикою «Знайди предмет схожого кольору» (на констатувальному етапі експерименту)

Методика «Знайди предмет схожого кольору» була спрямована на дослідження здатності дітей співвідносити кольори при порівнянні предметів із навколишнього середовища. За результатами обстеження, 55 % дітей експериментальної групи та 60 % дітей контрольної групи успішно виконали завдання, правильно добираючи предмети за кольоровою відповідністю. Решта дітей стикалися з певними труднощами: деякі не помічали світліших відтінків, інші не завжди впевнено диференціювали схожі кольори.

Разом з тим було помічено, що частина дітей підходила до завдання свідомо, брали предмети та прикладали до зразка, порівнюючи їх

безпосередньо. Такий прийом значно полегшував виконання завдання і свідчив про прагнення дітей знайти оптимальний спосіб розв'язання пізнавальної ситуації, що є позитивною ознакою формування сенсорного досвіду.

Наступне дослідження проводилося за методикою «Склади смужки», яка мала на меті з'ясувати, наскільки дитина може орієнтуватися у величині предметів (довжині) та розташовувати їх у певній послідовності – від найменшого до найбільшого або навпаки. Результати показали, що 60 % дітей експериментальної групи та 70 % дітей контрольної групи успішно впоралися із завданням, збудувавши так звану «драбинку» шляхом візуального порівняння довжини («на око»). Решта дітей, 40 % та 30 % відповідно, зазнали труднощів і не змогли правильно впорядкувати смужки (див. рис. 2.5).

Отримані результати свідчать про те, що рівень орієнтації у величині предметів загалом є дещо вищим, ніж у сфері розрізнення кольорів і відтінків. Проте частина дітей усе ще має потребу в розвитку просторово-візуального аналізу, спостережливості та практичних навичок порівняння.

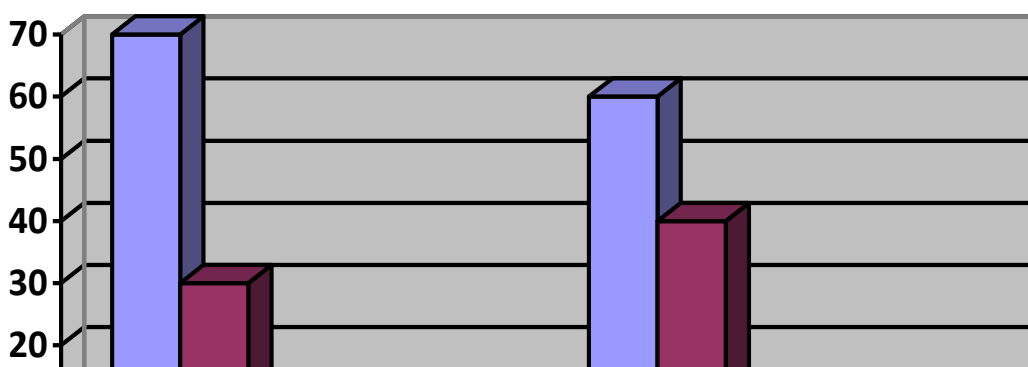

Рис. 2.5. Результати дослідження за методикою «Склади смужки»
(на констатувальному етапі експерименту)

Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження засвідчив, що найбільші труднощі у дітей викликали завдання, пов'язані з розпізнаванням кольорів, а саме методики «Кольори», «Знайди

предмет схожого кольору», і особливо «Відтінки кольору». Найнижчі результати було зафіксовано саме під час виконання останньої методики, що вимагає впорядкування кольорів за ступенем насиченості.

Подібні труднощі обумовлені низкою факторів. По-перше, сприймання кольору значною мірою залежить від умов освітлення, що може впливати на точність виконання завдання. По-друге, індивідуальні особливості зорового сприйняття дітей зумовлюють різницю у визначенні відтінків, що ускладнює процес сенсорної диференціації.

Узагальнюючи результати діагностичного обстеження, можна зробити висновок, що рівень сенсорного (передеталонного) розвитку дітей старшого дошкільного віку в обох групах не повною мірою відповідає сучасним вимогам. Зокрема, спостерігається недостатнє володіння сенсорними еталонами кольору, форми, розміру, що підтверджує потребу у розробці та впровадженні ефективної методики, спрямованої на активізацію сенсорного досвіду дітей.

У зв'язку з цим, подальші етапи дослідження були зосереджені на реалізації формувального експерименту, метою якого стало вдосконалення сенсорного розвитку дошкільників шляхом використання спеціально організованих ігор із природними матеріалами.

У процесі роботи з дітьми дошкільного віку особливу увагу було приділено формуванню у них цілісного, реалістичного образу навколишнього світу, з яким вони взаємодіють у повсякденному житті. Враховуючи сензитивність дошкільного віку до сенсорного розвитку, було розроблено й реалізовано методику формування сенсорних еталонів через ігри з природними матеріалами.

Методика базувалася на діяльнісно-орієнтованому підході, що передбачає активну участь дітей у пізнанні властивостей природних об'єктів через сенсорно-дидактичну гру. Основу діяльності складали ігри природознавчого змісту, в яких використовувалися природні матеріали (листя, камінці, плоди, гілочки, насіння тощо) як сенсорні засоби впливу на

зорове, дотикальне, нюхове та слухове сприймання дитини.

Метою методики було активізувати сенсорний розвиток дітей старшого дошкільного віку через систематичне використання ігор з природними матеріалами.

Завдання методики полягали у:

- формуванні у дітей уявлень про основні сенсорні еталони (колір, форма, розмір, текстура) на основі ознайомлення з природними об'єктами;
- розвитку вміння обстежувати та порівнювати об'єкти природи за їх ознаками;
- стимулюванні дітей до словесного позначення властивостей об'єктів (наприклад, гладке – шершаве, кругле – довге, легке – важке тощо);
- збагаченні сенсорного досвіду через активне чуттєве пізнання довкілля;
- формуванні інтересу до природи як джерела нових сенсорних вражень і практичного пізнання.

На п'ятому році життя в дітей спостерігається посилений інтерес до навколишнього середовища, а сприймання поступово набуває структурованого і цілісного характеру. Саме тому цей вік є оптимальним для цілеспрямованого формування сенсорних еталонів, зокрема через контакт із природним матеріалом, що дає змогу залучити всі аналізатори та розвивати різні види сприймання.

Для реалізації методики були обрані різноманітні форми організації діяльності, які включали спостереження за об'єктами природи, сенсорно-дидактичні ігри з природними матеріалами, дослідницькі вправи, ігрові ситуації, інтегровані заняття тощо. Усі ці методи і прийоми сприяли створенню багатого сенсорного досвіду, формуванню здатності дітей до диференціації, класифікації, групування та словесного опису властивостей природних об'єктів.

З метою реалізації формувального експерименту було розроблено *комплекс ігор з природним матеріалом*, спрямований на цілеспрямоване

формування сенсорного досвіду дітей дошкільного віку. Ігри були розподілені за видами сенсорних еталонів та відповідали віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку.

Основна ідея комплексу ігор полягала в тому, щоб створити умови для активного, емоційно забарвленого й осмисленого пізнання дитиною властивостей природних об'єктів через діяльнісну взаємодію, обстеження, порівняння, сортування, групування, класифікацію тощо. Ігри були інтегровані у повсякденне життя дітей: використовувалися під час занять, прогулянок, самостійної діяльності та спеціально організованих ігрових ситуацій.

Під час розроблення ігор було враховано такі методичні підходи:

- доступність: усі ігри враховували рівень розвитку дітей 5-го року життя та поступово ускладнювались;
- натуральність матеріалу: використовувалися лише справжні природні об'єкти (листя, каміння, шишки, жолуді, насіння, пісок, кора, мох, плоди тощо), які мають багаті сенсорні характеристики.
- багатоканальність сприймання: ігри стимулювали одночасну роботу кількох аналізаторів – зорового, дотикального, слухового, нюхового.
- ігрова мотивація: кожна гра мала захопливу сюжетну основу або проблемну ситуацію, що підвищувало пізнавальну активність дітей.

Розроблений комплекс ігор було умовно поділено на тематичні блоки, які відповідали видам сенсорного розвитку:

Ігри на розвиток зорового сприймання кольору та форми:

- «Знайди пару» (за кольором листя),
- «Склади узор із шишок та камінців»,
- «Фруктовий пазл» (половинки плодів).

Ігри на розвиток тактильного аналізатора та фактури:

- «Що в мішечку?» (розпізнавання на дотик),
- «М'яке чи тверде»,
- «Шорстке – гладке – лускате».

Ігри на розвиток уявлень про розмір і величину:

- «Піраміда з камінців»,
- «Велике–менше–найменше» (насіння, плоди),
- «Сортувальник» (за довжиною гілочок, за діаметром жолудів).

Ігри на розвиток здатності до узагальнення та класифікації:

- «Розклади за кольором»,
- «Об'єднай у групи» (листя дерев),
- «Що з чого?» (встановлення походження об'єкта: плід – дерево).

Кожна гра мала чітко сформульовану мету, дидактичні завдання, коротку інструкцію, опис природного матеріалу, що використовується, а також передбачала можливість варіативного ускладнення.

У процесі проведення ігор педагог створював умови для словесного позначення дітьми властивостей об'єктів, що сприяло не лише сенсорному, а й мовленнєвому розвитку. Ігрові дії супроводжувались запитаннями, порівняннями, міні-обговореннями, що розвивало вміння дітей аргументувати свої спостереження та висновки.

Під час планування освітнього процесу сенсорне виховання органічно поєднувалося з безпосереднім спілкуванням із природним середовищем. Ігри на природі, а також у спеціально облаштованому розвивальному середовищі (майстерні природи) давали змогу дітям не лише отримувати сенсорні враження, а й осмислювати їх через активну ігрову діяльність. Практика показує, що без образного підкріплення словесна інформація сприймається дітьми значно гірше та знижує пізнавальну мотивацію [11].

Природа є джерелом різноманітних сенсорних сигналів і базою для організації як дидактичних, так і сюжетно-рольових ігор. Саме через гру з природними об'єктами дитина навчається зіставляти, порівнювати, аналізувати, що сприяє розвитку сенсорних еталонів (колір, форма, розмір, вага, текстура). Залучення до ігрової діяльності природного матеріалу забезпечує варіативність, інтерактивність і відкритість пізнання, що відповідає віковим можливостям дошкільників.

З метою формування стійкого інтересу до такої діяльності нами було створено середовище, яке ми умовно назвали «природною майстернею». У цьому просторі діти не лише гралися, а й самостійно створювали ігрові об'єкти. Наприклад, у ході гри «Збери осінній кошик» діти класифікували листя за кольором і формою; під час гри «Лісовий конструктор» створювали композиції з гілочок, шишок і моху; у грі «Морське дно» розігравали уявні ситуації, використовуючи мушлі, пісок і камінці.

Практика роботи показала, що природний матеріал має потужний розвивальний потенціал, оскільки не лише стимулює сенсорні відчуття, а й викликає позитивні емоції, пробуджує спогади, образи, фантазії. Так, запах хвої, шерех сухого листя, блиск мушель або прохолода камінців викликали у дітей яскраві асоціації та бажання діяти, досліджувати, створювати нові сенсорні ігри. Залучення дошкільників до ігор з природними матеріалами створювало умови для поєднання пізнавальної, сенсорної, мовленнєвої та емоційної активності в єдиний виховний процес.

Таким чином, розроблена нами методика акцентує увагу не лише на спогляданні природних об'єктів, а й на їх активному використанні в ігровій діяльності, що є запорукою ефективного сенсорного розвитку в дошкільному віці. Дитина у грі не просто знайомиться з природою – вона вступає з нею у діалог, вчиться відчувати, оцінювати, діяти, створювати.

У межах формувального експерименту особливу увагу було приділено реалізації особистісно-орієнтованого підходу до організації освітнього процесу, що передбачає врахування індивідуальних способів сприйняття інформації кожною дитиною. У процесі ігор із природними матеріалами ми враховували провідну сенсорну систему дитини, адаптуючи педагогічні впливи відповідно до її індивідуальних особливостей.

Так, для дітей з переважанням візуального типу сприймання (так званих «візуалів») ефективними виявились ігри, що передбачали багатий зоровий ряд: сортування природних об'єктів за кольором і формою, складання природних мозаїк, створення візерунків із листя, насіння чи

камінців. Для аудіалів, які сприймають навколишній світ переважно на слух, було доцільно супроводжувати ігри докладними словесними інструкціями, ритмізацією дій, описовими розповідями про властивості об'єктів. Кінестетикам, які навчаються через рух і дотик, пропонувалися ігри з маніпуляцією природними матеріалами: пересипання піску, викладання узорів із шишок чи жолудів, ліплення з глини та глинистого ґрунту.

Очевидно, що у кожної дитини поєднуються різні канали сприйняття, однак перевага однієї сенсорної системи зумовлює потребу в її активному використанні в освітньому процесі. Водночас важливо також розвивати менш активні канали сприйняття через спеціально організовану діяльність, зокрема гру, як провідний вид діяльності у дошкільному віці [15].

Як зазначається в наукових джерелах, сенсорне виховання дошкільників нерозривно пов'язане з формуванням у них уявлень про сенсорні еталони – зразки властивостей об'єктів (форма, колір, розмір, текстура, запах тощо), що дозволяють здійснювати пізнання через порівняння та аналіз. Так, Ю. Малікова довела, що ефективність орієнтації дітей на зовнішні ознаки предметів залежить від типу діяльності, до якої залучена дитина, а також від її вміння оперувати матеріалом у відповідності до його характерних властивостей [32, с. 158].

У ході організації сенсорно-ігрової діяльності з природними матеріалами важливо дотримуватися поетапності в розвитку сприймання. На першому етапі діти знайомляться з базовими характеристиками (кольорами спектра, простими геометричними формами, величиною), а у подальшому засвоюють різновиди кожної з властивостей (відтінки кольору, форми з елементами симетрії, градації розмірів). У процесі ігор діти опановують різні способи обстеження предметів: візуальний аналіз, тактильне дослідження, групування за зразком, порівняння за заданими параметрами. Наприклад, у грі «Осінній конструктор» діти будували фігури із каштанів, жолудів, шишок, аналізуючи при цьому форму й розмір кожного елемента; у грі «Запашний сад» порівнювали рослинні матеріали за запахом, формою та

текстурою.

Використання природних матеріалів у сенсорних іграх надає можливість реалізовувати принцип наочності, розвивати не лише сприймання, а й мислення, мовлення, здатність до естетичної оцінки. Саме гра, побудована на обстеженні природного об'єкта, активізує чуттєве пізнання, сприяє формуванню навичок аналізу, узагальнення, просторового мислення.

Методика сенсорного виховання, що реалізовувалася в межах експерименту, базувалася на поетапному алгоритмі:

- цілісне сприйняття об'єкта;
- поділ на частини з визначенням їхніх властивостей;
- просторове співвіднесення частин;
- деталізація й виявлення дрібних елементів;
- повторне інтегральне осмислення.

Застосування такої схеми в ігровій діяльності сприяло формуванню в дітей узагальнених способів сенсорного пізнання, які вони згодом почали використовувати у повсякденній діяльності (під час прогулянок, занять, самостійних ігор). Обов'язком педагога було створити умови, що стимулюють таке застосування: запропонувати новий природний матеріал, підказати завдання, сформулювати проблемне питання, організувати ігрову ситуацію з елементами дослідження.

Для узагальнення сенсорного досвіду дітей дошкільного віку використовувалися дидактичні ігри, спрямовані на обстеження об'єктів, аналіз їх властивостей і словесне позначення сенсорних ознак. Ігри «Чудесний мішечок», «Чим схожі і чим відрізняються» стимулюють у дітей розвиток вміння диференціювати форму, колір, величину, текстуру, запах тощо. У деяких іграх дитина вчиться класифікувати предмети за певною ознакою, наприклад, розміщуючи червоні об'єкти на червоній серветці або групує природні матеріали за формою. Такі дії сприяють виділенню істотних ознак, порівнянню подібного й відмінного, що є підґрунтям для

формування узагальнень, як одного з ключових результатів сенсорного розвитку.

Застосування дидактичних ігор із природними матеріалами дозволяє не лише формувати уявлення про сенсорні еталони, а й розвивати дослідницькі вміння. У процесі ігор діти обстежують об'єкти, порівнюють їх, виконують логічні операції сортування, класифікації, аналогії. Наприклад, гра «Лісова скриня» передбачає сортування природних елементів (шишок, жолудів, листя, камінців) за формою чи кольором; гра «Осінній віночок» – підбір елементів для композиції за відтінками кольорів; гра «Впізнай на дотик» активізує тактильні відчуття, навички мовленнєвого опису.

Одним із провідних принципів сенсорного виховання є планомірність і систематичність. Цей принцип забезпечує поступове і цілеспрямоване формування сенсорного досвіду та чуттєвого пізнання як складової частини освітнього процесу. Особливу роль відіграє послідовне використання сенсорних вражень у природному середовищі, коли пізнання починається із залучення кількох органів чуття. Наприклад, під час прогулянки в лісі або в парку діти не лише бачать осінні барви, але й чують шелест листя, відчують запах вологого ґрунту, доторкаються до шорсткої кори чи гладенького каштану. Чим більша кількість сенсорних каналів задіяна у процесі сприймання, тим глибшими стають дитячі уявлення про об'єкт, тим багатшим є чуттєвий досвід, що, у свою чергу, стимулює розвиток мислення, уяви, мовлення, емоційно-естетичного ставлення до природи.

У старшому дошкільному віці сприймання набуває рис цілеспрямованої пізнавальної діяльності. Воно починає мати свою мету, завдання, стратегії дослідження. Досконалість сенсорного образу залежить від того, наскільки дитина оволоділа способами обстеження об'єкта. Тому головними напрямками розвитку сприймання є: засвоєння нових за змістом і структурою дій дослідницького характеру, оволодіння способами аналізу сенсорних властивостей, а також поступове опанування еталонів форми, кольору, величини тощо [19, с. 83].

Таким чином, дидактичні ігри з природними матеріалами сприяють не лише формуванню сенсорних уявлень, а й активному розвитку пізнавальних процесів. Вони забезпечують природну інтеграцію чуттєвого, мовленнєвого, інтелектуального та емоційного розвитку, що відповідає віковим особливостям дітей дошкільного віку та вимогам сучасної дошкільної освіти.

Отже, методика формувального експерименту передбачала систему цілеспрямованої сенсорно-розвивальної роботи з дітьми дошкільного віку через ігри з природними матеріалами. Її суть полягала в організації різних форм діяльності (індивідуальних, групових, фронтальних), у яких діти активно обстежували природні об'єкти, порівнювали їх за кольором, формою, розміром, текстурою, запахом, озвучували властивості, класифікували й узагальнювали. Зміст і види ігор добиралися відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей, типів сприйняття (візуали, аудіали, кінестетики). Реалізація методики забезпечувала розвиток сенсорних еталонів, пізнавальної активності, мовлення, мислення, уяви та емоційного ставлення до природи.

2.3. Аналіз результативності експериментальної методики

Експериментальна частина дослідження тривала з березня по травень 2025 року. За результатами реалізації методики виявлено позитивну динаміку сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку в експериментальній групі порівняно з контрольною.

Зокрема, згідно з результатами методики «Форми», наприкінці експерименту 75 % дітей експериментальної групи успішно виконали завдання, що свідчить про суттєве підвищення рівня сформованості уявлень про геометричні форми та вміння розпізнавати їх у різних варіантах. У контрольній групі зафіксовано відсутність статистично значущих змін у порівнянні з початковим рівнем (рис. 2.6).

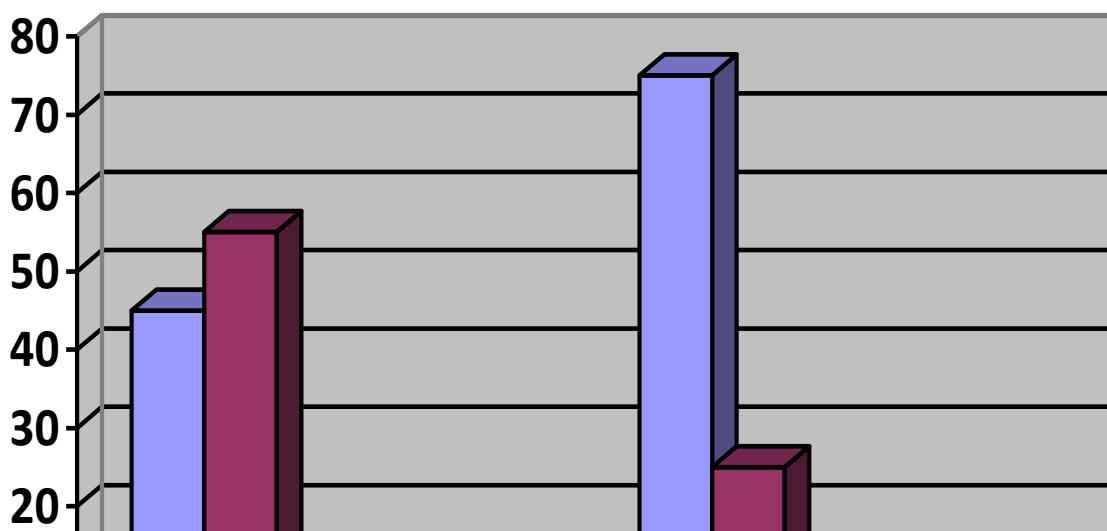

Рис. 2.6. Результати дослідження за методикою «Форми»
(результати контрольного етапу експерименту)

Діагностичне обстеження експериментальної та контрольної груп на рівень сформованості сенсорного еталону «кольору» теж показало суттєві зміни в експериментальній групі. 80 % дітей не допустили жодної помилки (див. рис.2.7).

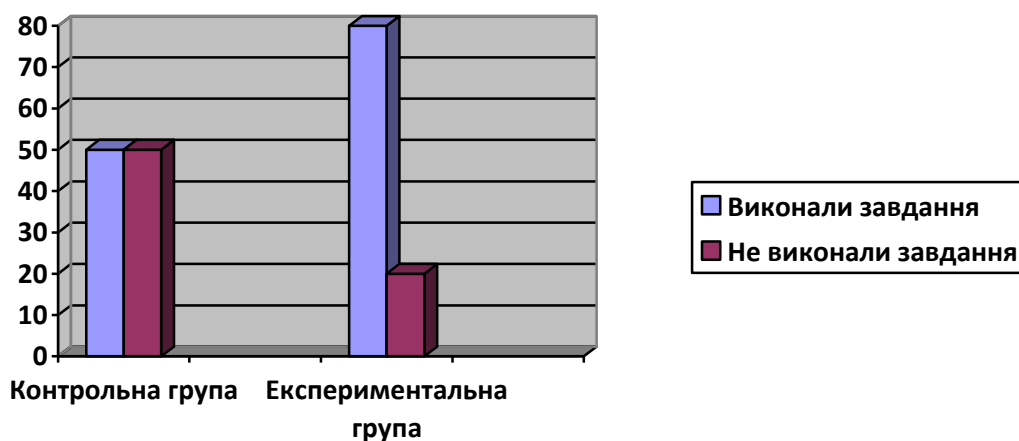

Рис. 2.7. Результати дослідження за методикою «Кольори»
(результати контрольного етапу експерименту)

Результати методики «Відтінки кольору» засвідчили, що в ході експерименту діти експериментальної групи набули вміння розрізняти кольори за інтенсивністю. На кінець формувального етапу 55 % дітей експериментальної групи успішно впоралися із завданням, що є суттєвим

покращенням у порівнянні з 25 % на констатувальному етапі. Натомість у контрольній групі 70 % дітей не впоралися із завданням, що свідчить про відсутність позитивної динаміки у розвитку навичок розпізнавання відтінків кольорів за відсутності цілеспрямованого сенсорного впливу (див. рис. 2.8).

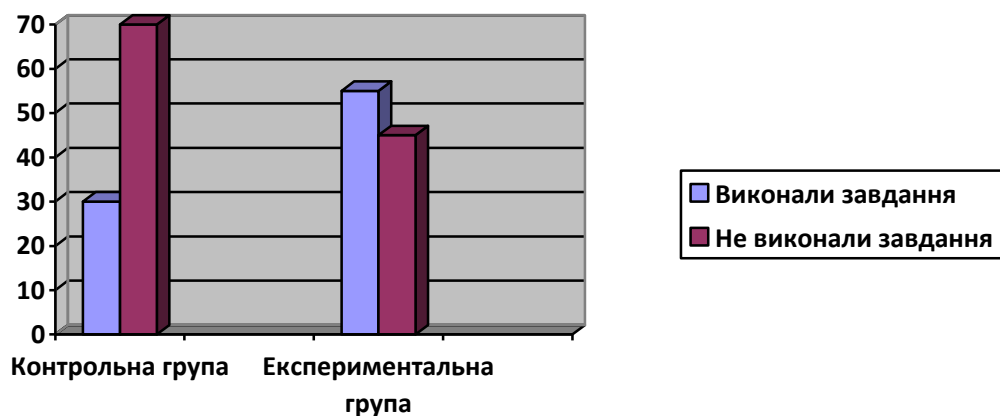

Рис. 2.8. Результати дослідження за методикою «Відтінки кольорів»
(результати контрольного етапу експерименту)

За результатами дослідження за методикою «Знайди предмет схожого кольору» встановлено, що всі діти експериментальної групи успішно виконали завдання, тоді як у контрольній групі цього досягли не всі учасники (див. рис. 2.9). Цей факт свідчить про більш високий рівень розвитку колірного сприйняття в дітей, які брали участь у формувальному експерименті з використанням ігор із природними матеріалами.

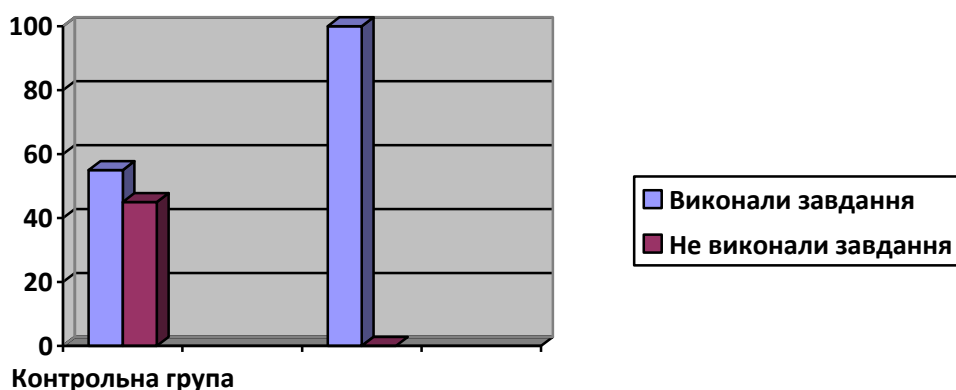

Рис. 2.9. Результати дослідження за методикою «Знайди предмет схожого кольору» (результати контрольного етапу експерименту)

Методика «Склади смужки» також виявила позитивну динаміку у дітей експериментальної групи під час повторного тестування (див. рис. 2.10). 85 % дітей змогли виконати завдання самостійно, без допомоги дорослого, що свідчить про підвищення рівня розвитку дрібної моторики, просторового мислення та сенсорної координації в процесі реалізації запропонованої методики сенсорного розвитку.

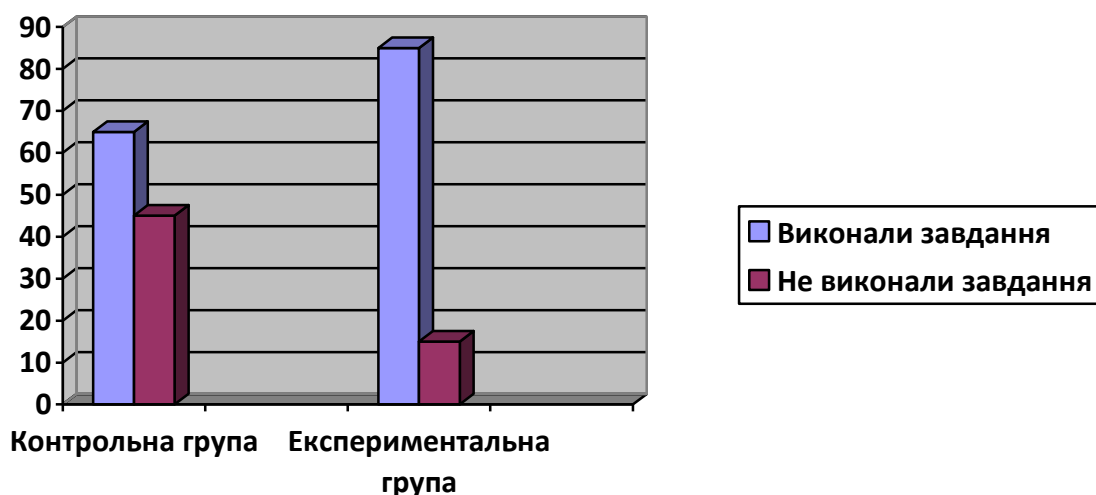

Рис. 2.10. Результати дослідження за методикою «Склади смужки»
(результати контрольного етапу експерименту)

Результати контрольних зрізів свідчать про відсутність суттєвих змін у показниках дітей контрольної групи порівняно з експериментальною. Це підтверджує ефективність розробленої методики сенсорного розвитку дітей дошкільного віку та свідчить про її практичну цінність і доцільність впровадження у широку педагогічну практику закладів дошкільної освіти.

ВИСНОВКИ

Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку є складним і багатограним психолого-педагогічним феноменом, що охоплює цілеспрямоване формування і вдосконалення сукупності сенсорних процесів – відчуттів, сприйняття та уявлень. Саме на основі ефективного сенсорного розвитку закладається міцний фундамент для подальшого розумового розвитку, формування у дітей умінь аналізувати, порівнювати, узагальнювати навколишні предмети та явища.

Встановлено, що вікові та індивідуальні особливості сенсорного розвитку дошкільників обумовлені біологічними закономірностями дозрівання кори головного мозку та специфікою розвитку аналізаторів (зорового, слухового, тактильного тощо). Важливим є врахування візуального, аудіального, кінестетичного типів сприйняття, що вимагає індивідуального підходу до організації освітнього процесу з урахуванням потреб і особливостей кожної дитини.

Виявлено, що сенсорне виховання передбачає систематичне формування сенсорних еталонів, загальноприйнятих зразків основних якостей предметів (форма, колір, величина, текстура). Ознайомлення дітей із цими еталонами сприяє розвиткові пізнавальної активності, підвищенню усвідомленості процесу сприйняття та переходу від наочного сприйняття до розумової обробки інформації.

На основі теоретичних положень було визначено ключові педагогічні умови, які сприяють ефективному сенсорному розвитку дітей дошкільного віку в ігровій діяльності з природними матеріалами. Серед них цілеспрямоване включення природних матеріалів у сенсорні ігри, що забезпечує живий досвід, стимулює цікавість та активність дітей; формування сенсорних еталонів через послідовне ознайомлення з різноманітними властивостями предметів, що підвищує рівень усвідомленого сприйняття; індивідуалізація підходу, що враховує типи сприйняття і рівень розвитку кожної дитини, сприяючи повноцінному залученню в освітній

процес; створення розвивального середовища, наповненого різноманітними природними об'єктами, які стимулюють багатостороннє сенсорне пізнання; надання педагогічного супроводу, що включає підтримку, корекцію і розвиток індивідуальних можливостей кожної дитини.

В організації експериментальної роботи було застосовано методику формувального експерименту, яка передбачала проведення систематичних сенсорних ігор і занять із використанням природних матеріалів. Ця методика була спрямована на розвиток основних сенсорних функцій: відчуття, сприйняття, диференціації та узагальнення зовнішніх властивостей предметів.

Педагогічний експеримент, проведений у Тернопільському закладі дошкільної освіти №26 Тернопільської міської ради, залучив 40 дітей, які були розподілені на експериментальну та контрольну групи. У ході експерименту забезпечувалася поступовість і систематичність навчання, індивідуальний підхід до дітей різного типу сенсорного сприйняття, а також створювалося сприятливе розвивальне середовище, яке активізувало пізнавальну діяльність дітей.

Результати діагностики на початковому етапі виявили, що лише невелика частина дітей демонструвала високий рівень сенсорного розвитку, тоді як значна більшість учасників експерименту характеризувалася низьким рівнем цього показника. Це свідчило про необхідність проведення цілеспрямованої педагогічної роботи з метою підвищення рівня сенсорного розвитку дошкільників.

Під час формувального етапу експерименту спостерігалось суттєве підвищення рівня сенсорного розвитку у дітей експериментальної групи. Діти покращили свої вміння аналізувати, порівнювати, диференціювати ознаки природних предметів, засвоїли сенсорні еталони, що підтвердило позитивний вплив використання природних матеріалів у дидактичних іграх.

У контрольній групі суттєвих змін не було зафіксовано, що дозволяє зробити висновок про дієвість і ефективність розробленої методики та

педагогічних умов, які забезпечують цілісне і систематичне сенсорне виховання.

Використання природних матеріалів у ігровій діяльності сприяло не лише розвитку сенсорних здібностей, а й покращенню моторики, мовлення, творчих навичок і формуванню позитивного емоційного ставлення до навколишнього світу, що є важливою складовою цілісного розвитку особистості дитини.

Загалом, отримані результати експерименту свідчать, що системна робота за педагогічними умовами: цілеспрямоване включення природних матеріалів, формування сенсорних еталонів, індивідуалізація підходу, створення розвивального середовища та педагогічний супровід, є ефективним засобом сенсорного розвитку дітей дошкільного віку. Запропонована методика може бути рекомендована до широкого впровадження у практику закладів дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова Л. Г., Франчук Н. П. Організація ігрової діяльності дошкільників як соціально-педагогічна проблема. Київ: Наукові роботи. 2016. С. 9–15.
2. Андрєєва Т. Т. Сенсорне виховання дітей засобами природи у педагогічній системі В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. Випуск 10, 2011. С. 10–13.
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, акад. пед. наук України; наук. ред. та упор. О. Л. Кононко. Київ: «Світич», 2008. 430 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богніч, та ін. ; наук. кер. А. М. Богуш. Київ: Видавництво «Світич», 2012. 26 с.
5. Барбашова В. А. Неперервність сенсорного розвитку особистості: дошкілля, шкільна освіта. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 42–48.
6. Барсуковська Г. П., Клевака Л. П., Юлдашева С. В. Сучасні тенденції у дошкільній освіті: глобальний огляд та практична реалізація. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 5 (33). С. 999–1011.
7. Барташніков О. О., Барташнікова І. А. Розвиток сенсорних здібностей і пам'яті у дітей 5-7 років. Тернопіль: 1998. 72 с.
8. Басевич К. О., Ласточкіна О. В. Сенсорний розвиток дошкільників із порушеннями мовлення. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VII Всеукр. конференції. Суми, 2018. С. 8–11.
9. Богдан Т. М. К. Д. Ушинський про значення природи у вихованні і навчанні дітей дошкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 110. С. 31–33.
10. Бондар В. І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі: навч. посіб. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 252 с.

11. Гевко О.І., Береза С.Б. Інтенсифікація інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку засобами сюжетно-рольових та дидактичних ігор. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2024. № 4 (363). С.173–180. <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vped/issue/view/47>
12. Горопаха Н. М. Формування креативності старших дошкільників у процесі пізнання природи. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців*. Рівне: РВВ РДГУ. 2018. С. 356 С. 39–41.
13. Грама Н. Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика : монографія. Державний заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса : [б. в.], 2018. 239 с.
14. Грама Н. Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: [Монографія]. Одеса, 2018. 239 с.
15. Дитина в дошкільні роки: освітня програма / наук. кер. К. Л. Крутій. Запоріжжя, 2014. 46 с.
16. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. Проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2016. 492 с.
17. Дичківська І. М., Поніманська Т.І. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку, як передумова формування обдарованої особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. №11 (18). 2013. С.47–52.
18. Дорошенко З. П., Крутій К. Л. Сенсомоторний розвиток дитини раннього віку: теорія і практика : методичний аспект. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2007. Вип. 6. С. 142–157.
19. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
20. Заговайло О., Бутенко В. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку в процесі ігор із природним матеріалом. URL:

<https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a48adb9f-20de-434d-a772-620f4bcbdaac/content#page=107>

21. Ігрова діяльність старших дошкільників. Упор. Юрченко Н.Ф. Харків : Вид. група «Основа», 2011. 170 с.
22. Казмерук І., Федорова М. Естетичне виховання дошкільників засобами природи. *Інноваційний досвід педагогів дошкільної та початкової освіти Житомирщини*. 2018. С. 107–110.
23. Клевака Л. П., Іщенко В. І., Гресь К. О. Роль природи і народознавства у розвитку соціальних та когнітивних навичок дошкільнят. *Педагогічна Академія: Наукові записки*. 2024. URL: <http://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/518/400>
24. Костюк О. В. Дослідницько-пошукова діяльність у формуванні пізнавального інтересу дошкільників до природи. *Педагогічний пошук*. 2014. № 3. С. 20–25.
25. Кошель В. М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О. В., 2019. 160 с.
26. Кравченко М. Специфіка формування сенсорних еталонів у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/kravchenko.pdf>.
27. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи 5–6 (7) років. Харків: Видавництво «Ранок», 2012. 256 с.
28. Крючкова В. Формування уявлень про сенсорні еталони у молодших дошкільників засобом дидактичної гри. *Дошкільна освіта*. 2018. № 4. С. 70–74.
29. Линнік А. В. Використання сюжетно-рольових ігор у сенсорному вихованні дітей передшкільного віку. Укладання збірки сюжетно-рольових ігор. 2021. Кривий Ріг : КДПУ, 2021. 73 с.
30. Лохвицька Л., Мороз О. Методика формування пізнавальних інтересів старших дошкільників у процесі ознайомлення з об'єктами живої

природи (на матеріалах спадщини В. Сухомлинського). *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»* : наук.-теор. зб. 2020. Вип. 19. С. 134–137.

31. Малікова Ю. В. Дидактична гра як засіб засвоєння старшими дошкільниками системи сенсорних еталонів. *Дні науки*. 2017. Т. 5. С. 43–45.

32. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання в сучасній теорії і практиці дошкільної освіти. Зб. наук. праць. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2015. № 3–4. С. 154–159.

33. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2015. № 3-4. С. 151–153.

34. Молодецька Г. І. Сенсорний розвиток дітей 3-го року життя в іграх з природними матеріалами. *Педагогічний альманах* : зб. наук. праць. *Сучасна освіта : теорія, методика і практика*. Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2017. С. 126–132.

35. Молодецька Г. І. Сенсорний розвиток дітей раннього віку в процесі ознайомлення їх з природою. *Молодий вчений*. № 2 (29), 2019. С. 38–43.

36. Паламарчук О. О., Балакіна А. П. Мета та завдання ознайомлення дітей з природою в дошкільному навчальному закладі. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 1. С. 118–121.

37. Палій А. А. Дитяча психодіагностика. Київ: Центр навч. л-ри, 2009. 477 с.

38. Петухова Л. Є., Анісімова О. Е. Основні ідеї педагогічної системи Фрідріха Фребеля. *Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка*. Київ: РА «Освіта України», 2019. № 1 (89). С. 57–65.

39. Піроженко Т., Машовець М., Ковенко О. Методичні аспекти реалізації освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 4. С. 4–78.

40. Піроженко Т. О., Карасьова Т. О. Ігрова діяльність дошкільника: навчально-методичний посібник. К.: Генеза, 2013. 96 с.

41. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 264 с.

42. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. керівн. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР» Україна, 2014. 452 с.

43. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

44. Пукас І. Дидактична гра як засіб розвитку сенсорно-пізнавальної сфери дітей раннього віку. Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Випуск 14. 75 с. С. 68–69.

45. Руденко К. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку засобами дидактичних ігор. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (28 квітня 2021 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. 348 с. С. 232–236.

46. Савчин М. В. Педагогічна психологія. Київ: Альма-матер, 2007. 424 с.

47. Свійонтик О. Сенсорне виховання як основа розумового розвитку дітей дошкільного віку. *Молодь і ринок*. № 1 (187), 2021. С. 79–83.
48. Свійонтик О. Сенсорний розвиток дитини дошкільного віку за системою Марії Монтессорі. 2024. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4220/1/%D0%A1%D0%92%D0%99%D0%9E%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%9A-402-406.pdf>
49. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 5–6(7) років/ Авт.-упоряд. М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій. Харків: Видавництво «Ранок», 2012. 256 с.
50. Смаховська М. Вплив пісочної терапії на сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми дошкільної освіти: досвід, реалії, сьогодення та перспективи : зб. тез виступів учасн. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 26 верес. 2024 р.) / упор. О. О. Марчук. Л. Б. Мельничук, Т. І. Пагута; гол. ред.: Л. Б. Мельничук ; МОН України ; МЕНУ імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне : МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2025. С. 175-179.
51. Сухомлинский В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Веселка, 1984. 342 с.
52. Тарасенко Г. С. Відкрийте дітям дивосвіт природи: poradnik для батьків з виховання душі і серця дитини. Вінниця, 2008. 240 с.
53. Тарасова О.С. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. Харків : Основа. 2014. С.10–14.
54. Тригубляк О. І. Сенсорне виховання як засіб корекції психофізичного розвитку дітей дошкільного віку. Київ: Кам'янець-Подільський багатопрофільний навч.-реабілітац центр, 2011. 46 с.
55. Тріщун Н. А. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. Ржищів, 2013. 44 с.
56. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. Київ : Вища школа, 1993. 255 с.

ДОДАТОК

Розробки ігор з природними матеріалами для сенсорного розвитку дітей дошкільного віку

Гра «Чудесний мішечок»

Мета: розвивати тактильне сприйняття, увагу, вміння аналізувати та описувати властивості предметів.

Матеріали: мішечок з різними природними матеріалами – шишки, камінці, листочки, горішки, пір'їнки.

Опис гри: дитина не бачить, що знаходиться в мішечку. Завдання: на дотик визначити предмет і описати його властивості (форма, текстура, розмір, вага). Після опису предмет витягується для порівняння.

Сенсорні завдання: розпізнавання за дотиком, порівняння та класифікація предметів.

Гра «Знайди пару»

Мета: розвивати зорове сприйняття, вміння розрізняти кольори і форми.

Матеріали: картки або натуральні матеріали (листочки, камінці) різного кольору і форми.

Опис гри: дитина повинна знайти пару однакових предметів за кольором, формою або фактурою серед розкладених на столі предметів.

Сенсорні завдання: узагальнення властивостей, формування сенсорних еталонів.

Гра «Будуємо з природного матеріалу»

Мета: розвивати моторику рук, уяву, сенсорний досвід.

Матеріали: гілочки, листочки, камінці, шишки, сухі квіти.

Опис гри: діти конструюють з природних матеріалів різні фігури або композиції за власним задумом або за зразком.

Сенсорні завдання: розвиток тактильного сприйняття, координації рухів, творче мислення.

Гра «Відтінки кольору»

Мета: формувати вміння розрізняти кольори за відтінками.

Матеріали: листочки, камінці, квіти різних відтінків одного кольору.

Опис гри: дитина розкладає предмети за градацією від світлого до темного відтінку.

Сенсорні завдання: формування колірного сприйняття, уваги до деталей.

Гра «Відчуй і впізнай»

Мета: розвивати тактильне сприйняття та пам'ять.

Матеріали: різні природні матеріали (мох, кора, пісок, камінці, шишки).

Опис гри: дитина закриває очі і торкається предмета, потім намагається впізнати його за відчуттями та описати текстуру (груба, м'яка, шорстка, гладка). Після чого перевіряє правильність, відкривши очі.

Сенсорні завдання: розвиток дотику, словникового запасу, уваги.

Гра «Сортуємо природні матеріали»

Мета: формувати навички класифікації та порівняння.

Матеріали: різноманітні природні матеріали (листя різних форм і кольорів, гілочки, камінці).

Опис гри: діти сортують матеріали за заданими ознаками: форма, колір, розмір, текстура. Можна створити спеціальні контейнери або картки з позначеннями для кожної категорії.

Сенсорні завдання: формування логічного мислення, розуміння ознак предметів.

Гра «Шукай і рахуй»

Мета: розвивати зорове сприйняття, увагу та лічбу.

Матеріали: природні предмети – горіхи, жолуді, листочки.

Опис гри: педагог розкладає перед дітьми предмети і ставить завдання: «Знайди і порахуй усі шишки», «Збери п'ять жолудів» і т.д. Потім діти рахують і порівнюють кількість.

Сенсорні завдання: Розвиток кількісного уявлення, уваги, моторики.

Гра «Відтворюй за зразком»

Мета: розвивати зорову пам'ять, увагу, дрібну моторику.

Матеріали: композиції з природних матеріалів (листя, квіти, камінці), створені педагогом.

Опис гри: педагог демонструє композицію, а діти намагаються відтворити її за зразком із запропонованих матеріалів.

Сенсорні завдання: розвиток просторового мислення, уваги, координації.

Гра «Природні музичні інструменти»

Мета: розвивати слухове сприйняття, ритмічність та креативність.

Матеріали: порожні шишки, гілочки, камінці, листя.

Опис гри: діти створюють звуки за допомогою природних матеріалів, вивчають ритмічні малюнки, експериментують з різними звуками.

Сенсорні завдання: розвиток слухового аналізу, моторики, творчості.

Гра «Пазли з листя»

Мета: розвивати сприйняття форми, увагу, логіку.

Матеріали: різні листочки, які розрізані на частини (пазли).

Опис гри: дитина збирає листок із частин, відтворюючи цілісну форму. Після складання описує форму, колір і фактуру листочка.

Сенсорні завдання: розвиток зорового сприйняття, моторики, логічного мислення.

Гра «Шлях природних текстур»

Мета: розвивати тактильне сприйняття, увагу, координацію.

Матеріали: різні природні матеріали (мох, кора, пісок, шишки), викладені у вигляді шляху або доріжки.

Опис гри: діти босоніж проходять по різних текстурах і описуючи їх властивості.

Сенсорні завдання: формування дотикового досвіду, усвідомлення відчуттів, увага.

Гра «Слухай природу»

Мета: розвивати слухове сприйняття і увагу.

Матеріали: аудіозаписи звуків природи (спів птахів, шелест листя, шум води).

Опис гри: дитина слухає звуки, намагається визначити джерело звуку і відтворити його або описати.

Сенсорні завдання: розвиток слухового аналізатора, пам'яті, уваги.

Гра «Відчувай запахи»

Мета: розвивати нюхове сприйняття.

Матеріали: природні матеріали з яскравими запахами (свіжа трава, квіти, кора, хвоя).

Опис гри: дитина закриває очі і намагається впізнати предмет за запахом, порівнює запахи.

Сенсорні завдання: розвиток нюхового аналізатора, уваги, словникового запасу.

Гра «Колірна мозаїка»

Мета: формувати колірне сприйняття та художній смак.

Матеріали: пелюстки квітів, кольорове листя, різнокольорові камінці.

Опис гри: діти викладають узори, малюнки, композиції, поєднуючи предмети за кольором.

Сенсорні завдання: розвиток кольорового сприйняття, уяви, моторики.

Гра «Природний детектив»

Мета: розвивати спостережливість і логічне мислення.

Матеріали: кілька природних предметів, схованих у мішечку або коробці.

Опис гри: дитина намагається, торкаючись предметів, впізнати їх, потім дає підказки іншому гравцеві.

Сенсорні завдання: розвиток тактильного сприйняття, уваги, мовлення.